

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему

«Формування комунікативних умінь у майбутніх педагогів професійного навчання в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» (на прикладі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна)»
(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 2 курсу, групи ЗОПН 24мг
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
(код і найменування спеціальності)

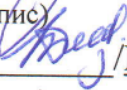
 / В'ячеслав КОЛІСНИЧЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

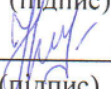
Керівник / Лариса БАКУМЕНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент / Тетяна ПОПОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

Завідувачка кафедри / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК / Наталія МУРИНОВИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень освіти другий (магістерський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри
Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“29” вересня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
другого (магістерського) рівня вищої освіти

студента КОЛІСНИЧЕНКА В'ячеслава Олександровича

1. Тема: «Формування комунікативних умінь у майбутніх педагогів професійного навчання в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» (на прикладі Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна)»

затверджена наказом по університету № 4801-5/3665 від «06» жовтня 2025 р.

2. Термін здачі закінченої роботи «27» листопада 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проекту: Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці та частковій експериментальній перевірці методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н.Каразіна. Об'єкт дослідження: процес формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки у вищій школі. Предмет дослідження: методика формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н.Каразіна. Завдання дослідження: 1. Проаналізувати психологічно-педагогічну літературу з метою уточнення поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативні уміння», визначення структури комунікативних умінь майбутніх інженерів-педагогів. 2. Проаналізувати стан

існуючої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства». 3. Теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити): методика формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «29» вересня 2025 р.

Керівник

 Лариса БАКУМЕНКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

 В'ячеслав КОЛІСНИЧЕНКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

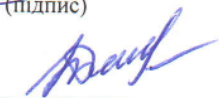
№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Проаналізувати психологічно-педагогічну літературу з метою уточнення поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативні уміння», визначення структури комунікативних умінь майбутніх інженерів-педагогів	15.10.2025	виконано
2	Проаналізувати стан існуючої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».	30.10.2025	виконано
3	Теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».	15.11.2025	виконано

Студент

 (підпис)

В'ячеслав КОЛІСНИЧЕНКО
(ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

 (підпис)

Наталія БОЖКО
(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Об'єктом дослідження є процес формування комунікативних умінь у майбутній інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки у вищій школі.

Предметом дослідження є методика формування комунікативних умінь у майбутній інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н.Каразіна.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити методику формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н.Каразіна.

Методи дослідження охоплюють теоретичні, емпіричні та статистичні підходи.

У роботі уточнено зміст і специфіку понять «спілкування», «комунікація», «комунікативні вміння»; визначено складові комунікативних умінь студентів економічних спеціальностей; обґрунтовано теоретичні засади формування цих умінь у процесі опанування навчальної дисципліни «Економіка підприємства».

Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованих теоретичних положень, висновків та методичних рекомендацій для розвитку комунікативних умінь студентів економічних спеціальностей під час вивчення курсу «Економіка підприємства».

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативні вміння, структура комунікативних умінь, модель формування комунікативних умінь.

ABSTRACT

The object of the study is the process of forming communicative skills in future engineer-teachers in the process of professional training in higher education.

The subject of the study is the methodology for forming communicative skills in future engineer-teachers in the process of studying the discipline "Enterprise Economics" at V.N. Karazin KhNU.

The purpose of the study is to theoretically substantiate, develop and partially experimentally verify the methodology for forming communicative skills in future engineer-teachers in the process of studying the discipline "Enterprise Economics" at V.N. Karazin KhNU.

The research methods include theoretical, empirical and statistical approaches.

The work clarifies the content and specificity of the concepts of "communication", "communication", "communicative skills"; the components of the communicative skills of students of economic specialties are determined; the theoretical principles of the formation of these skills in the process of mastering the academic discipline "Enterprise Economics" are substantiated.

The practical value of the results obtained lies in the possibility of using the proposed theoretical provisions, conclusions and methodological recommendations for the development of communicative skills of students of economic specialties while studying the course "Economics of Enterprise".

Keywords: communication, communication, communicative skills, structure of communicative skills, model of the formation of communicative skills.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ- ПЕДАГОГІВ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА	11
1.1. Роль комунікативного складника у структурі інженерно-педагогічної діяльності	11
1.2. Пояснення та аналіз понять «спілкування» і «комунікація»	16
1.3. Оцінка комунікативних навичок студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна	35
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА» В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА	42
2.1. Модель формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів- педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства»	42
2.2. Способи формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів- педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» ...	53
2.3. Експериментальна перевірка ефективності розробленої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства»	65
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Відповідно до Державної програми розвитку освіти в Україні на 2022–2025 роки одним із ключових напрямів визначено забезпечення освітніх стандартів, наближених до європейських. Це стосується й інженерно-педагогічної освіти, яка є складовою національної системи освіти та здійснює підготовку педагогічних кадрів для закладів професійно-технічної освіти ЗП(ПТ)О. Підвищення якості освітнього процесу дає змогу розв'язати низку важливих завдань: підвищити конкурентоспроможність випускників інженерно-педагогічних закладів вищої освіти на ринку праці; забезпечити відповідність фахової підготовки майбутніх викладачів технічних дисциплін вимогам роботодавця – системи ЗП(ПТ)О; сприяти покращенню кадрового потенціалу професійно-технічних закладів. Підготовка педагогічних працівників для ЗП(ПТ)О здійснюється саме інженерно-педагогічними ЗВО, де важливою складовою освітнього процесу є наскрізна професійно-педагогічна підготовка, спрямована на формування готовності майбутніх викладачів технічних дисциплін до педагогічної діяльності.

Серед етапів педагогічного процесу, що їх викладач технічних дисциплін реалізує під час проведення занять у професійно-технічних навчальних закладах, особливе місце займає етап впровадження дидактичного проєкту. Він охоплює організаційну частину уроку, мотивацію навчальної діяльності та актуалізацію опорних знань учнів; подання нового матеріалу (формування орієнтовної основи дій); організацію практичної роботи здобувачів освіти, закріплення та узагальнення вивченого; здійснення контролю та корекції результатів навчання; підбиття підсумків і формулювання домашнього завдання.

Ефективне виконання цього етапу педагогічної діяльності передбачає вміння встановлювати контакт з учнями, організовувати колективну роботу, налагоджувати педагогічне спілкування, підтримувати зворотний зв'язок,

добирати оптимальні методи та засоби навчання, оперативно реагувати на нестандартні ситуації, знаходити індивідуальний підхід до кожного учня, аргументовано висловлювати власну позицію та переконувати аудиторію. Не менш важливим є створення атмосфери взаємоповаги, доброзичливості та співпраці, що сприятиме всебічному розвитку здобувачів освіти.

Саме ці фактори зумовили вибір теми дослідження: «Формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів у процесі вивчення дисципліни “Економіка підприємства” (на прикладі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна)».

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів у процесі професійної підготовки у вищій школі.

Предмет дослідження – методика формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити методику формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства» в ХНУ імені В.Н. Каразіна.

У ході вивчення досліджуваної проблеми нами було сформульовано гіпотезу про те, що для ефективного розвитку комунікативних умінь у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей необхідно:

- спрямувати зміст навчальних дисциплін, а також форми й методи роботи на цілеспрямоване формування комунікативних навичок;
- організувати навчальний процес так, щоб він мав виховний і професійний характер, ґрунтувався на принципах гуманізованої педагогічної взаємодії;
- застосовувати сучасні інноваційні технології під час формування комунікативних умінь.

Відповідно до проблеми, об'єкту, предмету, мети та гіпотези визначені **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати психологічно-педагогічну літературу з метою уточнення поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативні уміння», визначення структури комунікативних умінь майбутніх інженерів-педагогів.

2. Проаналізувати стан існуючої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».

3. Теоретично обґрунтувати, розробити та частково експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства».

Методологічною основою дослідження виступають: матеріалістична діалектика як універсальний метод пізнання та осмислення розвитку; системний і полісуб'єктний (діалогічний) підходи, поєднані з особистісним і діяльнісним, а також взаємопов'язані з культурологічним підходом; положення про єдність процесів навчання, виховання та розвитку особистості.

Теоретичну базу дослідження становлять: сучасні концепції виховання (О. Абдулліна, Ю. Бабанський та ін.); концепції проблемного навчання (Т. Ільїна, В. Кудрявцев, І. Лернер, А. Матюшкін, М. Махмутов, М. Скаткін та ін.); теорія навчальної діяльності в умовах розвивального навчання (Л. Виготський, В. Давидов, Г. Кирилова та ін.); наукові положення щодо педагогічного спілкування (В. Кан-Калик, В. Леонтьєв, Б. Ліхачов, С. Самигін, В. Сластьонін та ін.); основи ділової комунікації (О. Зарецька, В. Конецька, В. Лавриненко, В. Томілов та ін.); психологічні теорії мислення (П. Брушлинський, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн); теорія активізації навчального процесу (А. Вербицький, Г. Щукіна); теорія поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Н. Талізін та ін.).

Методи дослідження включають: аналіз педагогічної, психологічної, філософської літератури, нормативних документів вищої освіти, навчальних посібників і програм; проведення констатувального та формувального експериментів; теоретичне моделювання; анкетування, бесіди, спостереження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- узагальнено й критично проаналізовано досвід формування комунікативних умінь у студентів технічних спеціальностей, виявлено наявні труднощі й недоліки;
- створено та впроваджено теоретичну модель розвитку комунікативних умінь і навичок у майбутніх фахівців технічного профілю;
- визначено й обґрунтовано етапи становлення комунікативних умінь у студентів у процесі навчання.

Теоретична значимість роботи полягає в уточненні сутності та змістового наповнення поняття «комунікативні вміння», а також у визначенні теоретичних засад розвитку цих умінь у студентів ХНУ імені В. Н. Каразіна під час опанування дисципліни «Економіка підприємства».

Практична значимість отриманих результатів полягає в розробленні рекомендацій щодо формування комунікативних умінь у студентів ХНУ імені В. Н. Каразіна в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства». Достовірність результатів забезпечено використанням загальнонаукових і методологічних підходів, чітким визначенням категоріального апарату та опорою на психолого-педагогічні, економічні та інші джерела.

Апробація й упровадження результатів здійснювалися на базі ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Структура роботи: 110 сторінок, 9 рисунків, 9 таблиць, 95 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

1.1. Роль комунікативного складника у структурі інженерно-педагогічної діяльності

професійна діяльність інженера-педагога складається з двох взаємопов'язаних, але самостійних складових: інженерної та педагогічної. Інженерна складова пов'язана з виконанням фахових завдань у певній сфері виробництва. Педагогічна ж передбачає організацію й реалізацію освітнього процесу в закладах професійно-технічної освіти, тобто управління навчально-виховною діяльністю. Саме технічна підготовка забезпечує інженеру-педагогу можливість якісно навчати майбутніх кваліфікованих робітників і викладати технічні дисципліни.

Для опису роботи, пов'язаної з виконанням дидактичних проєктів, необхідно визначити основні складові такої діяльності. Будь-який вид діяльності має певний психологічний (предметний) зміст, що включає мотиви, цілі, суб'єкт, об'єкт, предмет, методи, засоби, умови, процес, результат і продукт діяльності. Ці елементи характеризуються так:

- суб'єкт діяльності – окрема особа або група людей, які свідомо діють для задоволення власних потреб;
- об'єкт діяльності – індивід або колектив, на який спрямовується дія суб'єкта;
- мотив – причина або потреба, що спонукає до виконання діяльності;
- мета – провідний чинник діяльності, прогнозований результат, який може проявлятися як у запланованому результаті, так і в кінцевому продукті;

- предмет діяльності – те, на що спрямована діяльність суб'єкта, що існує на її початку та перетворюється у продукт;
- спосіб діяльності – сукупність умінь і підготовленості суб'єкта, які реалізуються через використання відповідних засобів;
- засоби діяльності – інструменти чи ресурси, застосовані суб'єктом, включно з матеріальними засобами та власним досвідом;
- умови діяльності – внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на перебіг роботи;
- процес діяльності – система цілеспрямованих дій і операцій, які виконуються для досягнення поставленої мети;
- результат діяльності – надбання в особистісному досвіді, яке виникає внаслідок реалізації мети;
- продукт діяльності – матеріальне втілення того, що має бути отримано після завершення діяльності.

Таким чином, суб'єкт діяльності, маючи відповідні мотиви та визначену мету, виконує дії з предметом у певних умовах і за допомогою відповідних засобів, що дозволяє отримати запланований результат і продукт. Узагальнена структура цього процесу подана у схемі (рис. 1.1).

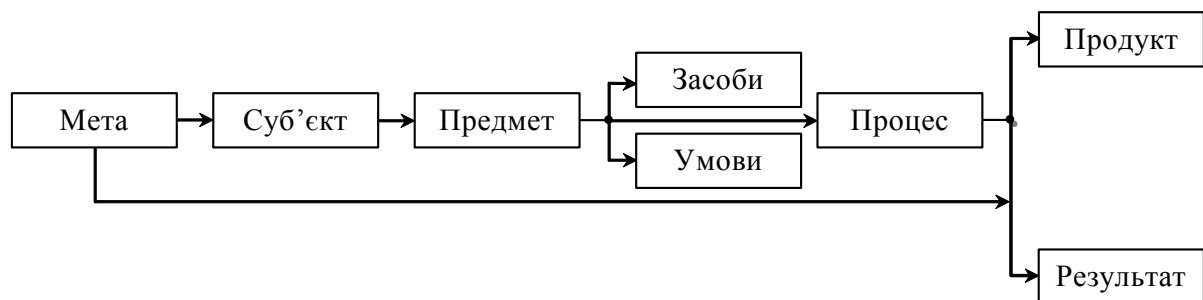

Рис. 1.1. Структурна композиція діяльності

Діяльність із реалізації дидактичного проєкту, так само як і будь-який інший вид професійної активності, включає всі перелічені елементи. Тому роботу викладача технічних дисциплін у цьому напрямі можна розглядати як багатокomпонентну систему, що охоплює суб'єкта, об'єкт, мету, результати, продукт, способи, процес, предмет і умови діяльності.

Суб'єктом реалізації дидактичного проєкту з технічної дисципліни виступає викладач цієї дисципліни.

Об'єктом діяльності є учні закладів професійно-технічної освіти – майбутні кваліфіковані робітники. У цьому контексті об'єкт набуває рис другого суб'єкта, адже навчання передбачає не лише вплив викладача на учнів, а й взаємодію з ними: учні реагують на вимоги, висловлюють думки, приймають або не приймають запропоновані дії.

Метою діяльності є ті завдання, які закладені в дидактичному проєкті: формування в учнів умінь пояснювати суть явищ, законів і правил, розкривати принцип роботи механізмів та обладнання, виконувати розрахунки й визначати параметри, будувати схеми, аналізувати, порівнювати та узагальнювати.

Результатом виступають накопичений досвід викладача у реалізації дидактичних проєктів на різних рівнях та сформовані в учнів знання, навички й уміння, зазначені в цільових орієнтирах.

Продуктом діяльності є конкретні результати роботи учнів на уроці: виконані завдання, відповіді, записи в конспекті, лабораторні й контрольні роботи.

Способами діяльності виступають набуті викладачем і студентом знання та навички щодо реалізації проєкту, а також типи уроків, методи навчання, стилі спілкування, стратегії взаємодії, дидактичні й технічні засоби, вербальні та невербальні способи комунікації.

Предметом роботи є безпосередньо створені дидактичні проєкти та навчальний зміст.

Умови діяльності включають забезпечення необхідними засобами (прилади, плакати, підручники, схеми тощо), психологічний клімат у групі, настроїв викладача та характер взаємодії між учителем і здобувачами освіти.

Процес діяльності охоплює проведення уроку з технічної дисципліни із дотриманням усіх його етапів, вибором відповідних методів, контролем власного емоційного стану, налагодженням комунікації з учнями,

застосуванням різних форм спілкування та технік активного слухання під час опитування і бесід.

Структура уроку включає такі компоненти: організаційний момент, мотивація навчальної діяльності, актуалізація опорних знань, подання нового матеріалу, формування виконавчих дій (закріплення, систематизація, узагальнення, самостійна робота), контроль і корекція, підбиття підсумків та оголошення домашнього завдання.

Коротко охарактеризуємо кожен етап:

- Організаційна частина забезпечує підготовку учнів до роботи, створення робочої атмосфери, перевірку готовності групи та необхідного забезпечення.
- Мотивація спрямована на формування інтересу до теми, демонстрацію її значущості для майбутньої професії.
- Актуалізація опорних знань дозволяє визначити, наскільки початковий рівень підготовки відповідає вимогам уроку, та прийняти рішення про необхідні коригування.
- Формування орієнтовної основи діяльності передбачає пояснення нового матеріалу з використанням методів, обраних під час проєктування.
- Формування виконавчих дій охоплює практичне застосування матеріалу через виконання завдань, роботу з технічною документацією, лабораторні роботи, задачі, схеми.
- Контроль і корекція забезпечують зворотний зв'язок, виявляють рівень засвоєння та дають можливість внести зміни у навчальний процес.
- Підбиття підсумків включає аналіз результатів уроку, узагальнення матеріалу, оцінювання.
- Домашнє завдання містить пояснення способів його виконання.

Для якісної реалізації кожного етапу викладач має володіти низкою комунікативних умінь: умінням встановлювати контакт, проводити бесіди й дискусії, керувати емоціями, коректно застосовувати вербальні та невербальні засоби, запобігати конфліктам або конструктивно їх вирішувати.

Таким чином, ефективне виконання другого етапу педагогічної діяльності – реалізації дидактичного проєкту – є можливим лише за умови сформованості комунікативної компетентності викладача, адже всі процеси навчання ґрунтуються на взаємодії та обміні інформацією.

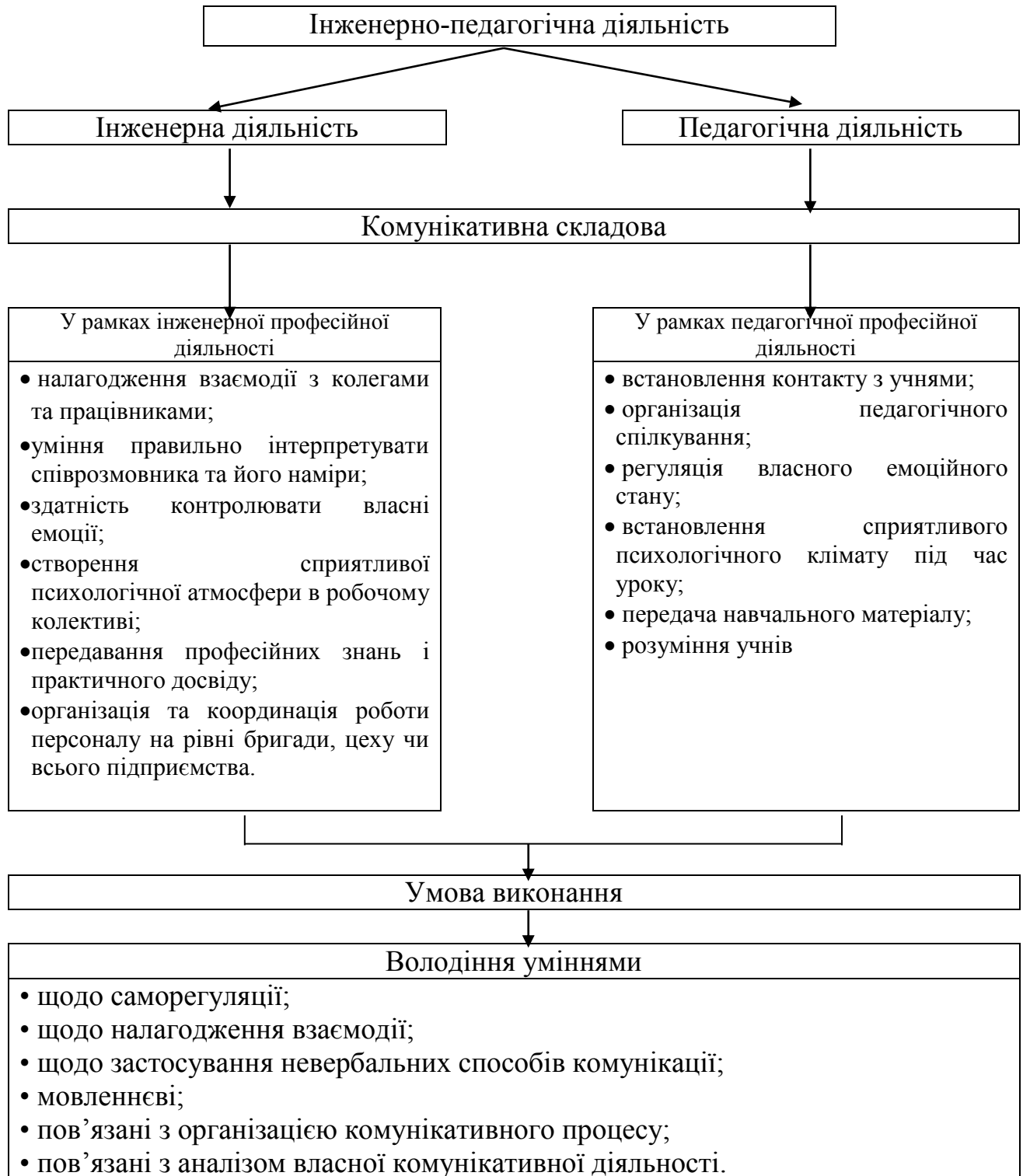

Рис. 1.2. Проникний (скрізний) характер комунікативного аспекту в інженерно-педагогічній діяльності

Комунікативний компонент притаманний не лише педагогічній, а й інженерній складовій інженерно-педагогічної діяльності.

У межах інженерної діяльності комунікативні навички необхідні для організації взаємодії, встановлення контакту з колегами та підлеглими, розуміння співрозмовника, регуляції власного емоційного стану, створення сприятливого психологічного клімату в колективі, передачі теоретичних знань і практичного досвіду підлеглим, а також для ефективного керування роботою працівників у бригаді, цеху або на підприємстві. Для цього фахівцю потрібні певні уміння: саморегуляція, налагодження контактів, використання невербальних засобів комунікації, мовні навички, організація процесу спілкування та його самоаналіз.

Таким чином, наведені уміння, необхідні для реалізації комунікативного компоненту в інженерній і педагогічній діяльності, мають однаковий характер. Це свідчить про те, що комунікативний компонент носить наскрізний характер в інженерно-педагогічній діяльності, а розвиток комунікативних умінь забезпечує якісне виконання професійних завдань у майбутньому.

1.2. Пояснення та аналіз понять «спілкування» і «комунікація»

При аналізі діяльності, пов'язаної з реалізацією дидактичного проєкту, а також комунікативних умінь інженера-педагога, часто використовують терміни «спілкування» та «комунікація», що викликає питання про їхнє взаємозв'язок і можливість вживати як синоніми.

Слово «комунікація» має латинське походження та означає «загальне», «об'єднуюче». Воно прийшло до нас із теорії інформації та зв'язків, де позначає процес передачі та обміну інформацією.

Якщо розглядати спілкування виключно як передачу інформації, воно фактично збігається з поняттям комунікації. Проте спілкування включає не

лише обмін інформацією, а й взаємодію між людьми та їхнє взаємне сприйняття. Таким чином, комунікація є лише однією із складових спілкування.

У більш широкому значенні термін «комунікація» охоплює будь-які зв'язки між людьми, об'єктами та способи взаємодії. У цьому випадку комунікація стає загальнішою категорією, тоді як спілкування стосується конкретних форм безпосередньої взаємодії між людьми.

У професійній діяльності інженера-педагога комунікація розглядається як інформаційний зв'язок суб'єкта з об'єктом (людина, машина тощо), у якому суб'єкт передає інформацію, а одержувач сприймає її, осмислює та діє відповідно. При цьому одержувач виступає об'єктом, виконуючи роль пасивного сприймача.

Процес комунікації може бути представлений у вигляді схеми, яка відображає взаємодію всіх його складових.

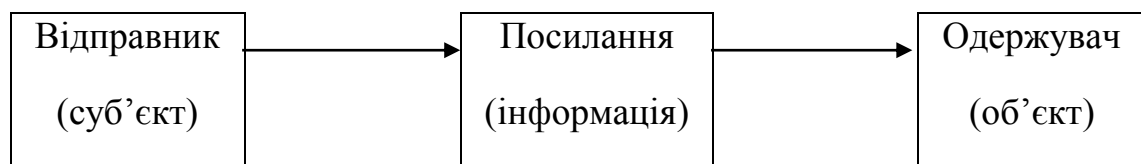

Рис. 1.3. взаємодія складових комунікації

Цілком інша картина виникає тоді, коли той, хто передає інформацію, сприймає її отримувача як рівноправного учасника, а не як пасивний об'єкт. Іншими словами, у такому спілкуванні не існує просто відправника та одержувача, а присутні співрозмовники або партнери.

Багато дослідників визначають спілкування як обмін думками, емоціями та переживаннями, що може відбуватися як у процесі спільної діяльності, так і поза нею. Водночас воно включає не лише обмін інформацією, а й взаємодію через дії, спільну діяльність і вплив одне на одного.

Спілкування можна розуміти як взаємодію людей, під час якої вони обмінюються думками, емоціями, досвідом і моделями поведінки, пізнають один одного, встановлюють стосунки та прагнуть досягти спільних цілей.

Цей процес розглядається як багатогранна діяльність з розвитку контактів між людьми, що охоплює: обмін інформацією (комунікативний аспект),

взаємне сприйняття учасників (перцептивний аспект) та організацію спільної взаємодії (інтерактивний аспект).

Структуру процесу спілкування можна спрощено представити наступним чином:

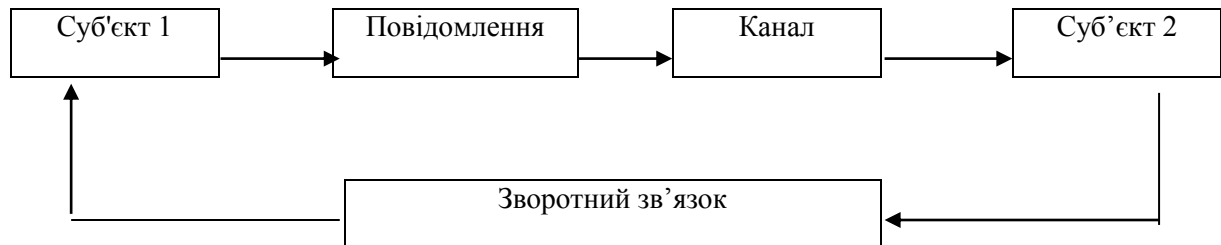

Рис. 1.4. Структура спілкування

Аналізуючи схеми процесів комунікації та спілкування, стає очевидною їхня відмінність, тому використовувати ці терміни як синоніми недоцільно.

Спілкування може існувати як самостійний вид діяльності, тобто «чисте» спілкування, яке не є частиною іншої діяльності – наприклад, дружнє спілкування або з'ясування взаємин. Водночас воно може бути складовою частиною іншої, некомунікативної діяльності, супроводжуючи її. Прикладом є педагогічне спілкування, що проходить у контексті навчальної діяльності, реалізації дидактичних проектів або педагогічної роботи загалом.

На другому етапі педагогічної діяльності, коли реалізуються дидактичні проекти, інженер-педагог виконує комунікативні дії, організовуючи педагогічне спілкування. Адже навчання завжди є двостороннім процесом: викладач і учні виступають як суб'єкти, між якими обов'язково встановлюється зворотний зв'язок. Без цього процес навчання втрачає сенс. Тому в подальшому комунікацію слід розглядати як одну зі сторін спілкування.

Спілкування є важливим аспектом життя кожної людини і належить до найскладніших видів діяльності. Це підтверджують численні труднощі та конфлікти, що виникають у взаємодії людей. Найчастіше непорозуміння та конфлікти у побуті й професійній сфері пов'язані з неспроможністю організувати ефективний процес спілкування, що негативно впливає на соціальну та професійну активність людини і на її оточення. Саме тому

дослідження проблем спілкування залишається актуальним у різних наукових галузях протягом тривалого часу.

У Стародавній Греції та Римі ораторське мистецтво вивчалось в межах риторики, діалектики та евристики. Сучасні дослідження проблем спілкування ведуться у філософії, соціології, лінгвістиці, психології, педагогіці та інших науках, кожна з яких аналізує певний аспект цього складного явища.

Спілкування має вирішальне значення у розвитку особистості. Завдяки взаємодії з іншими людьми формуються здібності, набуваються знання, відбувається особистісний розвиток. Без спілкування неможливе ні навчання, ні обмін досвідом і думками.

Спілкування супроводжує всі види діяльності, проте деякі професії неможливі без нього. Однією з таких є робота викладача технічних дисциплін. У навчально-виховному процесі вплив на розвиток учнів ЗП(ПТ)О чинять численні фактори, серед яких ключову роль відіграє педагог. Саме педагог, застосовуючи різні стилі та методи педагогічного спілкування, може посилювати або зменшувати вплив інших чинників.

Відомий експеримент Р. Розенталя та Л. Джекобсона, відомий як «ефект Пігмаліона», яскраво демонструє роль педагогічного спілкування. Психологи протестували школярів і випадково обрали певну групу учнів, повідомивши вчителям, що вони мають високі здібності. Наприкінці року саме ці учні показали більший прогрес, оскільки вчителі почали ставитися до них як до обдарованих, помічати їхні здібності, надавати позитивні оцінки та давати завдання, що сприяли розвитку. Ефект Пігмаліона показує, що позитивне ставлення до учня стимулює його успіхи, а негативне – призводить до протилежного ефекту.

Педагогічне спілкування – це професійна взаємодія викладача з учнями під час навчання та виховання, що спрямована на створення сприятливого психологічного клімату і оптимізацію процесу навчання. Воно передбачає комплексний вплив педагога для ефективного розвитку учнів.

Специфіка педагогічного спілкування полягає в обліку можливих дій і інтересів учнів та організації взаємодії так, щоб вона мала навчальний, виховний і розвивальний ефект. До цього належать навчальна та фасилітативна функції.

Навчальна функція включає виховну та розвивальну складові, адже освіта має забезпечувати всебічний розвиток особистості. Навчання має випереджати розвиток учня, інакше втрачає сенс.

Фасилітативна функція полягає у допомозі учню розкрити свої здібності та потенціал, створюючи позитивну атмосферу, що сприяє самоактуалізації і розвитку.

Педагогічне спілкування завжди спрямоване на організацію взаємодії, розвиток учнів та засвоєння знань. Воно характеризується потрійною спрямованістю: на навчальну взаємодію, на учнів та на предмет засвоєння.

Таким чином, особливості педагогічного спілкування можна підсумувати так:

- це форма навчальної взаємодії між педагогом і учнями;
- у ньому реалізуються комунікативна, перцептивна та інтерактивна функції;
- специфічні функції – навчальна та фасилітативна;
- спрямованість – на навчальну взаємодію, учнів і засвоєння предмету.

Структура педагогічного спілкування включає такі складові: суб'єкти, мету, предмет, умови, засоби та результати.

Суб'єкти педагогічного спілкування – це окремі особи або групи, які взаємодіють між собою. В залежності від того, хто бере участь у спілкуванні, виділяють такі його форми:

- міжособистісне педагогічне спілкування – взаємодія двох людей;
- індивідуально-групове спілкування – взаємодія однієї особи з групою;

- колективно-індивідуальне спілкування – коли група є ініціатором контакту з окремим учасником;
- групове спілкування – обмін інформацією та її обговорення між двома групами осіб.

Мета педагогічного спілкування визначається бажаним результатом, якого прагнуть досягти його учасники для задоволення своїх потреб. Вона підпорядковується загальній меті навчально-виховного процесу.

Предмет спілкування – це все, що може бути об'єктом взаємного обміну, включно з наявною або потенційною інформацією. У педагогічному контексті предметом спілкування виступає зміст навчальної чи виховної інформації, що визначається цілями освітнього процесу та іншими чинниками.

Умови спілкування – це фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на хід, зміст та результати взаємодії. До зовнішніх умов відносяться: обстановка, час, освітлення, розташування учасників, наявність перешкод тощо. До внутрішніх – емоційний стан, ставлення один до одного тощо. Умови можна поділити на:

- сприятливі – мінімум перешкод, що стимулюють спілкування;
- несприятливі – фактори, що ускладнюють взаємодію (шум, низька температура тощо);
- нейтральні – не сприяють і не заважають процесу.

Засоби педагогічного спілкування – це способи передачі думок, емоцій і відчуттів. Вони поділяються на вербальні (мовні) та невербальні. Залежно від використаних засобів виділяють такі типи спілкування:

- мовне;
- жестове;
- спілкування діями (демонстрація трудових операцій або прийомів);
- предметне (показ реальних предметів або їх зображень);
- кодово-символічне (використання схем, графіків, формул).

Результат педагогічного спілкування – це зміна у психічному досвіді учасників, досягнута внаслідок реалізації мети взаємодії. Результати можна поділити на:

- зовнішні – вислови, дії, ухвалені рішення, отримані відповіді;
- внутрішні – зміни у думках, установках, інтересах, переконаннях, почуттях.

Структура педагогічного спілкування повинна відповідати логіці педагогічної діяльності та її етапам. У таблиці 1.1 наведено відповідність етапів педагогічної діяльності та етапів педагогічного спілкування за класифікацією В.А. Кан-Каліка.

Таблиця 1.1

Взаємозв'язок етапів педагогічної діяльності та стадій педагогічного спілкування

Етапи педагогічної діяльності	Відповідні етапи педагогічного спілкування
1. Планування навчальної системи	1. Прогнозування та моделювання майбутнього спілкування педагогом. Прогностичний етап.
2. Реалізація навчального проекту	2. Організація і ведення безпосереднього спілкування. Початкова фаза взаємодії. 3. Керування процесом спілкування під час педагогічної діяльності.
3. Контроль та корекція результатів	4. Оцінка проведеного спілкування та планування нової моделі взаємодії для майбутніх занять.

В.А. Кан-Каліком було надано детальну характеристику кожного етапу педагогічного спілкування.

1. Прогностичний етап – моделювання педагогом майбутнього спілкування під час підготовки до уроку.

На цьому етапі викладач працює окремо від учнів: готує конспект, добирає необхідні матеріали, обирає методи навчання та розробляє план заняття. Незалежно від форми майбутньої діяльності (опитування, пояснення нового матеріалу, бесіда, розв'язування завдань), уявно формується образ групи учнів, з якою буде проводитися урок.

Плануючи заняття, педагог намагається передбачити, як учні сприймуть матеріал та самого викладача, а також можливу реакцію на його слова і дії.

Таким чином, дидактичні завдання трансформуються у комунікативні, а педагог здійснює прогнозування взаємодії.

Комунікативні завдання можна розділити на дві сторони – завдання того, хто говорить (педагог), і завдання слухача (учня). До основних комунікативних завдань педагога належать:

1. Передача та донесення інформації;
2. Стимулювання до дії;
3. Запит або вимога інформації;
4. Вираження ставлення або оцінки.

Приклади комунікативних завдань педагога та учнів і їхнє співвідношення з дидактичними цілями наведено у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Комунікативні задачі

Дидактичні завдання	Комунікативні завдання
Педагога	Учнів
Сформувати вміння давати визначення електричного струму	1. Надання та передача інформації про визначення сили струму
Сформувати вміння розраховувати силу струму	2. Стимулювання до дії через розв'язання задач, пояснення необхідності освоєння розрахунків
Перевірити рівень сформованості умінь	3. Вимога або запит інформації через опитування та контрольні завдання
–	4. Вираження ставлення до дій учнів шляхом оцінювання, атестації, коментування та аналізу відповідей

Організація безпосереднього спілкування з учнями. Початковий етап взаємодії. Метою цього етапу педагогічного спілкування є уточнення структури взаємодії та встановлення емоційного і ділового контакту з учнями. Його також називають «комунікативною атакою», оскільки саме на цьому етапі педагог здобуває ініціативу в спілкуванні, що дозволяє ефективно керувати подальшим процесом.

Важливу роль на початковому етапі відіграє встановлення контакту. Традиційна дидактика радить починати урок із формальних дій: перевірки присутніх, готовності учнів до занять, підтримки дисципліни тощо. Безумовно, ці дії мають практичне значення, але початок уроку можна також організувати через короткий, на перший погляд, невимушений діалог. Наприклад, обмін кількома репліками про настрій, попередні уроки або події дозволяє краще зрозуміти учнів, визначити їх емоційний стан та обрати оптимальну тактику спілкування. Витрачені 1–2 хвилини на таке спілкування мають психологічний сенс, бо дають змогу педагогу скоригувати попередньо сплановану модель взаємодії.

Навчальний процес передусім є інформаційним, що передбачає передачу досвіду, обмін знаннями та думками. Саме це визначає комунікативну функцію педагогічного спілкування, яка повинна сприяти досягненню цілей як педагога, так і учнів. Для ефективної реалізації цієї функції необхідно враховувати різноманітність комунікативних засобів і правила їх використання.

Усі засоби спілкування поділяються на вербальні (словесні) та невербальні. Згідно з дослідженнями А. Мейєрабіана, лише 7% інформації передається словами, 38% – через тон голосу та інтонацію, а 55% – невербальними засобами. Подібні результати отримав і Бердвіслл: словесна комунікація становить менше 35%, а понад 65% інформації передається через невербальні засоби.

Вербальні та невербальні засоби виконують різні функції: слова передають зміст і сутність інформації, а невербальні сигнали відображають ставлення до співрозмовника, матеріалу або ситуації. Невербальна поведінка відображає психічний стан людини і є засобом його вираження, демонструючи емоції. Хоча вербальну поведінку легко підлаштувати під обставини, мова тіла змінюється значно повільніше.

Невербальні засоби поділяються на три групи: динамічна експресія, статична експресія та проксеміка. Кожна з цих груп включає підгрупи окремих засобів.

До динамічної експресії відносяться: кінесіка, просодика, екстралінгвістика та такесіка. Для педагога важливо контролювати вираз обличчя, жести та пантоміміку, оскільки правильне використання цих засобів допомагає привернути увагу учнів і зацікавити аудиторію. Невміння користуватися невербальними засобами може призвести до непорозумінь або конфліктів. Крім того, знання мови жестів і міміки дозволяє краще розуміти учнів і визначати їх емоційний стан під час уроку.

Кінесіка – це рухи людини, які сприймаються зорово, включно з експресивно-виразними рухами (жести, міміка, поза, хода) та візуальним контактом.

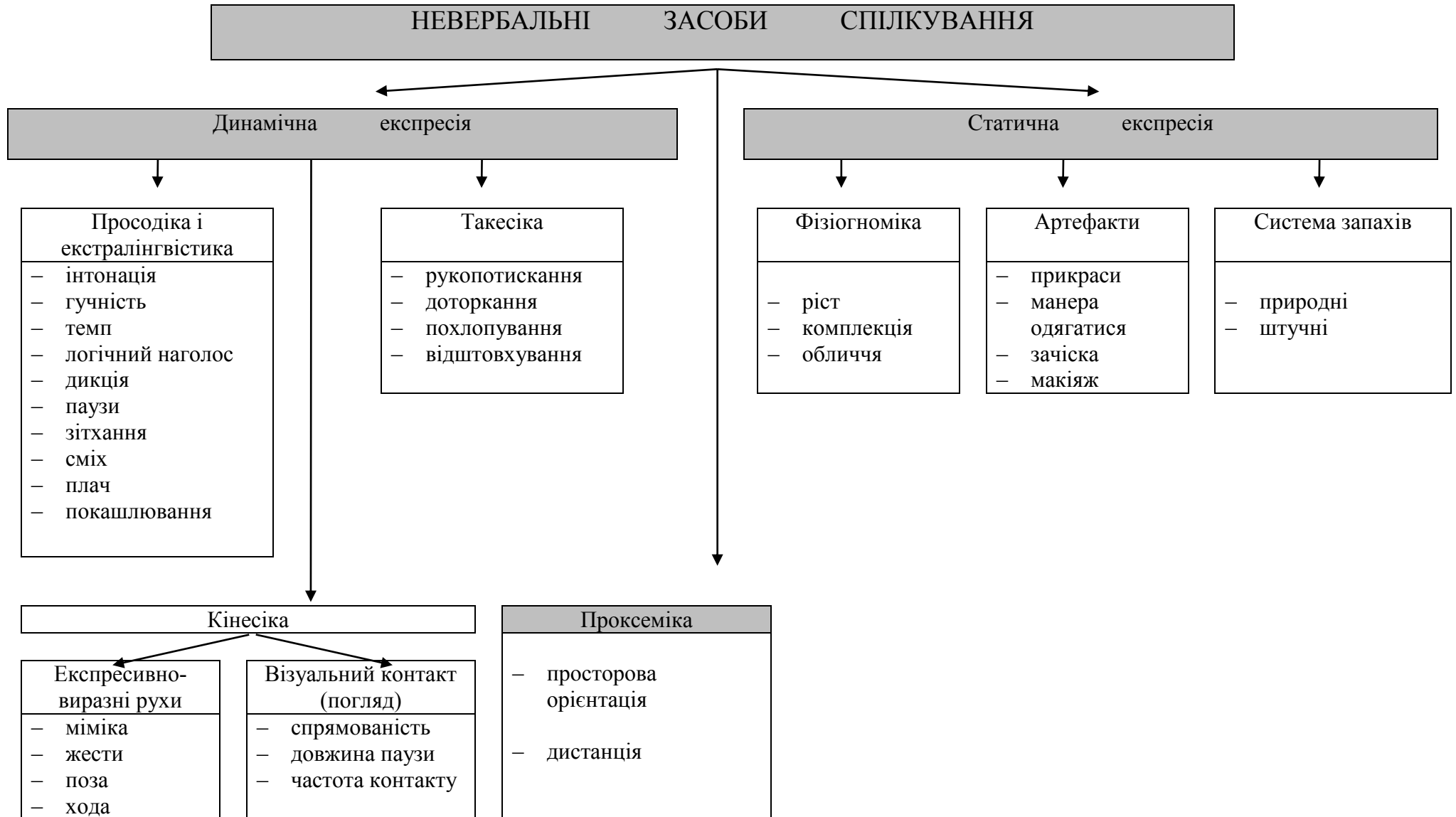

Рис. 1.5. Систематизація невербальних способів спілкування

Міміка – це рухи м’язів обличчя, включно з виразом очей, брів і губ, які слугують головним показником емоцій людини. За допомогою міміки можна передати ставлення до певної ситуації, а також приховати негативний настрій, труднощі або невдачі. На початку уроку міміка педагога має демонструвати позитивне ставлення до заняття та радість від зустрічі з учнями. Викладачеві не слід показувати небажання проводити урок або очікування його завершення, адже негативне ставлення педагога часто відображається у ставленні учнів до нього.

Американський психолог Р. Вудвортс виділив шість основних емоцій: радість, здивування, страх, страждання, гнів і презирство.

Щоб правильно виражати власні емоції або оцінювати емоційний стан учнів, необхідно знати характерні мімічні ознаки цих емоцій (див. рис. 1.6).

Складові та компонент и обличчя	Емоційні стани					
	Гнів	Презирств о	Стражданн я	Стра х	Под в	Радість
Положення рота	Рот відкрити й	Рот закритий		Рот відкритий		Рот закритий
Губи	Куточки губ опущені			Куточки губ підняті		
Форма очей	Розкритт я або звуження очей	Очі звужені		Очі розкриті максимально .		Очі напівприкрит і або повністю відкриті.
Яскравість очей	Очі блищать		Очі тьмяні	Очі виглядають без блиску.		Очі блищать
Положення брів	Брови наближені одна до одної в області перенісся			Брови підняті вгору.		
Куточки брів	Зовнішні кінці брів підняті вгору.			Внутрішні частини брів підняті вгору.		
Чоло	Вертикальні складки на лобі та між бровами.			Горизонтальні складки на лобі.		
Мобільніст ь обличчя та його окремих частин	Обличчя динамічне		Обличчя застигле			Обличчя динамічне

Рис.1.6. Коды міміки для вираження емоцій

Для педагога важливо добре розуміти можливості власного обличчя, уникати надмірної нерухомості або надмірної експресивності. Дослідження показують, що при відсутності міміки втрачається близько 10–15% інформації. Вираз обличчя має відповідати ситуації та демонструвати ставлення до матеріалу або ситуації.

Міміка тісно пов'язана з поглядом. Під час спілкування очний контакт зазвичай триває 35–50% часу, причому прямий погляд на очі співрозмовника не повинен перевищувати 10 секунд, щоб не викликати дискомфорту чи агресії. Під час формулювання думки людина часто відводить погляд убік, а завершивши думку, повертає його на співрозмовника. Для викладача погляд під час уроку має охоплювати всіх учнів, що дозволяє оцінити їх розуміння та емоційний стан.

Хоча обличчя передає емоції, тіло є більш інформативним, оскільки його рухи важче контролювати. Тому педагогу важливо володіти жестами – рухами рук, що підсилюють виразність мови. Жести мають психологічне та змістове навантаження, бути поміркованими, не повторюватися часто і підкреслювати ключові моменти уроку.

Жести поділяються на три групи:

1. Механічні – побутові, звичайні рухи.
2. Описові – створюють образи або вказують на об'єкти (плакат, дошка).
3. Психологічні – відображають емоції і почуття.

При аналізі психологічних жестів важливо враховувати:

- сукупність всіх жестів, а не окремо;
- відповідність жестів словам (конгруентність);
- контекст ситуації.

Поза і постава також передають інформацію про ставлення до інших. Закриті пози демонструють захисність, відкриті – готовність до взаємодії. Педагог повинен стояти впевнено: ноги на ширині 12–15 см, одна нога трохи вперед, уникати похитування, спирання на меблі або вертіння предмети в руках.

Просодіка включає ритм, інтонацію, гучність, темп і логічний наголос. Зміна інтонації допомагає уникнути монотонності та підкреслити важливі моменти. Гучність голосу має відповідати розміру аудиторії, а темп мови – сповільнюватися для важливого матеріалу та прискорюватися для додаткових прикладів. Логічний наголос виділяє ключові слова.

Дикція потребує регулярного тренування для чіткого вимовляння звуків; для цього можна використовувати скоромовки.

Екстралінгвістика включає паузи та інші психофізіологічні прояви, що допомагають структурувати виклад, надати час слухачам для осмислення та педагогу – для підготовки наступного висловлювання.

Такесіка – це дотики, що використовуються залежно від статусу, віку та ступеня знайомства.

Статична експресія охоплює фізіогноміку, артефакти та запахи:

- Фізіогноміка – ріст, комплекція, особливості обличчя;
- Артефакти – зовнішній вигляд, зачіска, одяг, взуття, прикраси.

Важливо, щоб одяг і зовнішність педагога були акуратними, зручними, відповідали аудиторії та не відволікали учнів. Охайний зовнішній вигляд підвищує впевненість педагога і формує позитивне ставлення учнів.

Для педагога корисно дотримуватися певних правил щодо зовнішнього вигляду та його контролю:

- регулярно переглядати літературу з етикету;
- перевіряти зручність обраного одягу для роботи;
- оцінювати зовнішність перед виходом з дому;
- контролювати зовнішній вигляд під час поїздки на роботу;
- перевіряти вигляд після прибуття на робоче місце;
- робити огляд перед кожним уроком;
- перевіряти одяг після роботи з крейдою;
- аналізувати зовнішність інших людей з педагогічної точки зору;
- спостерігати за реакцією учнів та колег на свій зовнішній вигляд;
- проводити самооцінку залежно від отриманого зворотного зв'язку.

Якщо викладач не звик стежити за зовнішністю, спочатку контроль буде плановим, але з часом це стане звичкою.

Велику роль у процесі спілкування відіграє проксемика – просторове розташування співрозмовників та дистанція між ними. Під час уроку педагог повинен обирати оптимальне положення у класі: під час привітання, пояснення завдань або підведення підсумків слід стояти між дошкою та столом у центрі аудиторії, щоб концентрувати увагу учнів. Новий матеріал доцільно викладати стоячи, краще попереду групи. Викладач має залишатися в певному “фокусі” аудиторії, не стояти нерухомо, рухатися вперед-назад, але не з боку в бік.

При роботі біля дошки не слід повертатися спиною до учнів; писати на дошці злегка розвернувшись до аудиторії. Під час роботи учня біля дошки викладач має розташовуватися попереду та збоку, щоб контролювати і роботу учня, і групу. Під час самостійної або контрольної роботи педагог може повільно обходити ряди, допомагаючи учням, або на деякий час присісти за столом, спостерігаючи за класом.

Відстань між викладачем і учнями, тобто дистанція, також важлива:

1. Інтимна зона (до 0,46 м) – для близьких людей та емоційного контакту.
2. Особиста зона (0,46–1,2 м) – для спілкування зі знайомими, друзями.
3. Соціальна зона (1,2–3,6 м) – для взаємодії зі сторонніми або малознайомими людьми.
4. Публічна зона (понад 3,6 м) – при зверненні до великої аудиторії.

Таким чином, просторове розташування учасників спілкування визначає комфорт і ефективність педагогічного процесу – рис. 1.5.

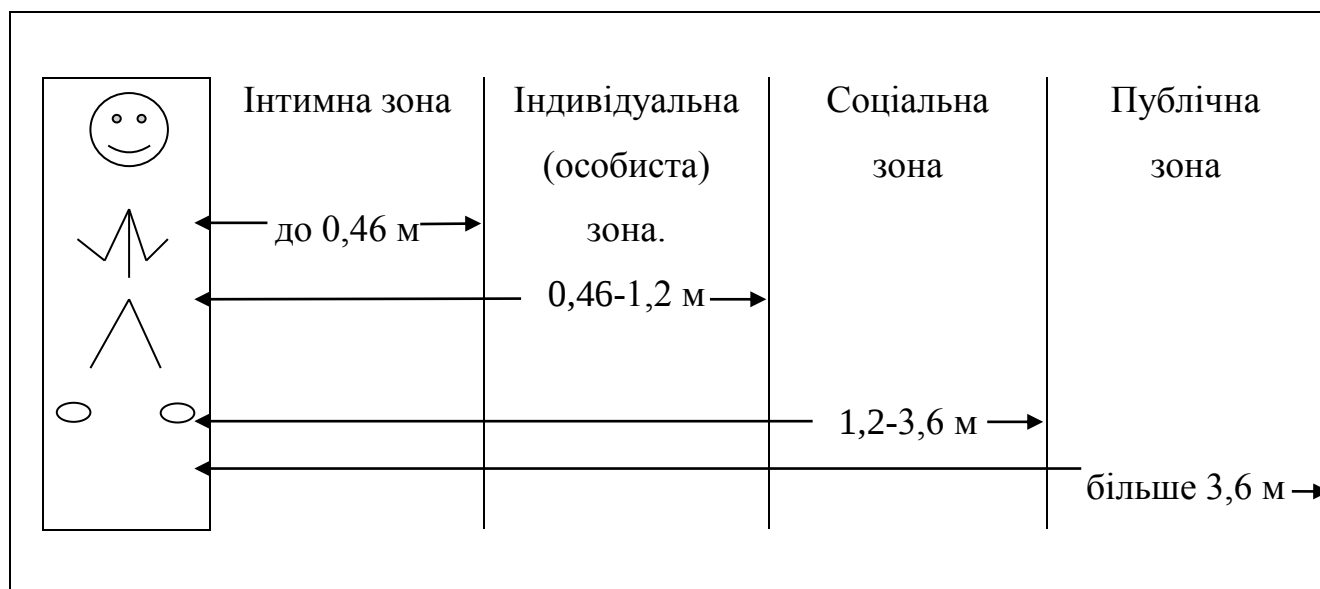

Рис. 1.5. Просторові зони

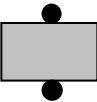
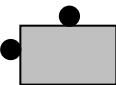
Недотримання оптимальної відстані під час спілкування зазвичай сприймається негативно. Викладачу важливо вміти правильно користуватися різними просторовими зонами. Наприклад, при викладанні нового матеріалу для невеликої групи учнів доцільно перебувати в соціальній зоні, а під час індивідуальної консультації або бесіди – у персональній зоні.

Зміна дистанції між педагогом і учнями може використовуватися як прийом для привернення уваги. Крок уперед підкреслює значущість сказаного, допомагає зосередити увагу аудиторії та сигналізує про важливість інформації – такий прийом ефективний при поясненні визначень, правил або законів. Відступ назад дає учням час для осмислення матеріалу та відпочинку, що корисно при наданні прикладів, статистичних даних чи результатів експериментів.

При індивідуальній роботі з учнем, наприклад, під час консультацій або бесід, важливо враховувати просторову орієнтацію за столом. Існують чотири основні позиції розташування співрозмовників: оборонна, кутова, для ділової взаємодії та незалежна. Детальні характеристики цих позицій наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Просторові орієнтації співрозмовників за столом

Найменування позиції	Зображення	Характеристика, особливості	Застосування педагогом у практичній діяльності
<i>Оборонна</i>		Стіл виступає перегородкою; обмежує співпрацю; учасники дотримуються власних позицій; акцентується ієрархія.	Рішуче зауваження або офіційне попередження.
<i>Кутова</i>		Сприяє невимушеному спілкуванню; дає можливість відстежувати жести співрозмовника; кут столу виконує роль часткової перешкоди.	Особиста розмова або наставницька консультація.
<i>Ділової взаємодії</i>		Сприяє колективній роботі та спільному вирішенню завдань або проектів, під час якої формується об'єднане рішення.	Спільне планування виховного заходу, виконання творчого завдання, проведення консультації або обговорення.
<i>Незалежна</i>		Вказує на небажання співпрацювати та відсутність зацікавленості у взаємодії.	Індивідуальна робота учня, що не передбачає участі викладача, але її слід уникати, коли потрібна взаємодія.

Хоча невербальні засоби спілкування мають велике значення, вони завжди доповнюють словесну форму мовлення. Особливо це стосується педагогічної діяльності та проведення уроків у ЗП(ПТ)О, де викладач завдяки невербальним сигналам може оцінити стан групи, її емоційний настрій та рівень сприйняття матеріалу. Проте передача змістовної, технічної інформації завжди здійснюється через мову, тобто в вербальній формі.

Мовлення викладача – це специфічне мовлення, яке використовується для розв'язання завдань педагогічної діяльності та спілкування. Воно реалізується через мовленнєву діяльність і мовленнєву (комунікативну) поведінку.

Особливості мовленнєвої діяльності педагога:

- організується та регулюється викладачем відповідно до умов педагогічного спілкування;
- спрямована на досягнення гуманістичних цілей, пов'язаних із вихованням та розвитком особистості учнів;
- вибір мовних засобів залежить від потреб і завдань взаємодії з учнями;
- будується з урахуванням реакцій учнів і зворотного зв'язку;
- є об'єктом самоконтролю і постійного вдосконалення педагога.

Мовленнєва діяльність в основному зосереджена на передачі навчальної інформації – «предметному інформуванні». Поняття мовленнєвої поведінки ширше, воно включає не лише передавання знань, а й експресивну інформацію, яка регулює взаємини з учнями. Тобто це поєднання словесного висловлювання та відповідної невербальної поведінки, що створює потрібну емоційно-психологічну атмосферу. При оцінці мовленнєвої поведінки враховуються міміка, жести, рухи тіла, слова – тобто вербальна та невербальна комунікація разом.

Мовленнєва поведінка педагога складається з окремих мовленнєвих вчинків: реплік, запитань, зауважень, висловлень, розповідей. Кожен мовленнєвий вчинок має структуру: суб'єкти (педагог і учні), мету (визначається цілями педагогічної діяльності), зміст (інформація для учнів, що відповідає меті), засоби (вербальні та невербальні).

До мовленнєвої поведінки педагога висуваються такі вимоги:

- відповідність принципам педагогічної етики, прояв поваги, гуманізму, ввічливості;
- імпровізаційність – здатність змінювати мовлення відповідно до реакцій учнів;
- діалогічність – обмін інформацією, створення взаєморозуміння, заохочення учнів до самостійного висловлювання, використання дискусійних, ігрових та евристичних методів;

– експресивність – виразність, образність, метафоричність мови за допомогою інтонацій, риторичних запитань, наказових або умовних конструкцій.

Словесне оформлення матеріалу та його розуміння учнями можуть супроводжуватися перекрученням або частковою втратою інформації через різницю у словниковому запасі, складність викладу, довгі речення, незрозумілі терміни, неувважність учнів або зовнішні відволікальні фактори.

Незважаючи на ці труднощі, взаєморозуміння між викладачем і учнями досягається завдяки педагогічному спілкуванню, яке передбачає не лише передачу інформації, а й організацію зворотного зв'язку. Завдяки зворотному зв'язку педагог може перевірити розуміння матеріалу, скорегувати хід уроку, оцінити ефективність методів навчання, а учні – висловити свою думку та поставити запитання.

Таблиця 1.4

Опис етапів активного слухання

№	Назва етапу слухання	Мета етапу	Методи і прийоми слухання
1	Підтримка	Забезпечення учню можливості висловити думку, позицію та поділитися своїми враженнями	Мовчазне спостереження, кивання, «реакція-лунка», «дзеркальне відображення», прояв емоцій, продовження висловлювання, стимулювання до відповіді
2	Уточнення	Перевірка, чи правильно педагог зрозумів думку та позицію учня	Перефразування, уточнюючі питання, наводні запитання, продовження діалогу
3	Коментування	Надання можливості педагогу висловити власну оцінку або точку зору на відповідь учня	Оцінювання, надання порад, формулювання логічних висновків

Одним із важливих аспектів організації зворотного зв'язку є здатність педагога до активного слухання. Активне слухання включає три основні етапи: підтримку, уточнення та коментування. На кожному з цих етапів викладач

може використовувати різні прийоми слухання. Під прийомом слухання розуміють певні встановлені реакції слухача, які доцільно застосовувати на конкретному етапі. Детальна характеристика етапів активного слухання та приклади прийомів для кожного з них наведені у таблиці 1.4.

1.3. Оцінка комунікативних навичок студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Під комунікативними вміннями розуміють здатність ефективно виконувати певні дії, що входять до складу комунікативної діяльності. Зазначені навички інженера-педагога не існують ізольовано, а можуть об'єднуватися в групи, кожна з яких включає окремі вміння.

Рівень опанування комунікативними вміннями визначає здатність педагога встановлювати продуктивні взаємини зі студентами та колегами. Однією з особливостей роботи викладача є те, що вирішення педагогічних завдань відбувається у контексті безперервного педагогічного спілкування. Це спілкування являє собою систему соціально-психологічних прийомів взаємодії між викладачем і студентами, основним змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу та організація взаємин за допомогою різноманітних комунікативних засобів.

Викладач у цьому процесі виступає як активний організатор і керівник спілкування. Під час взаємодії зі студентами реалізуються не лише навчальні та виховні функції, а й вирішуються інші педагогічні завдання, що мають важливе значення для освітнього процесу.

Далі розглянемо зміст основних груп комунікативних умінь (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Категорії комунікативних навичок

№	Категорія комунікативних навичок	Навички, що входять до складу категорії
1	Навички комунікативного прогнозування	- вміння перетворювати дидактичні завдання у комунікативні; - здатність передбачати реакцію учнів на власні дії.
2	Навички саморегуляції емоційного стану до та під час заняття	- уміння справлятися з хвилюванням, невпевненістю, тривожністю; - контроль власного настрою; - підготовка себе до ефективного спілкування з конкретною аудиторією.
3	Навички встановлення контакту з учнями	- швидке включення у взаємодію; - уміння презентувати себе під час спілкування; - здатність завойовувати і утримувати ініціативу.
4	Навички використання невербальних засобів спілкування	- правильне застосування міміки, жестів, пантоміміки під час уроку; - орієнтування у просторових умовах (вибір дистанції та місця в аудиторії); - здатність отримувати інформацію про рівень розуміння та емоційний стан учнів через їхні жести та міміку.
5	Мовні навички	- вміння підбирати оптимальний темп і гучність мови; - правильне використання пауз, смислових наголосів та інтонації; - чітка дикція, багатий словниковий запас, грамотність мовлення.
6	Навички організації педагогічного спілкування	- передача ініціативи учням; - реалізація етапів педагогічного спілкування; - активне слухання; - застосування стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях та різних стилів спілкування.
7	Навички самоаналізу комунікативної діяльності	- порівняння мети спілкування з досягнутими результатами; - внесення коректив у майбутню комунікативну діяльність на основі аналізу проведеної роботи.
8	Навички самопізнання та роботи над собою	- використання тестів для визначення рівня комунікативних навичок і особистісних якостей; - складання програм саморозвитку для формування та вдосконалення комунікативних умінь.

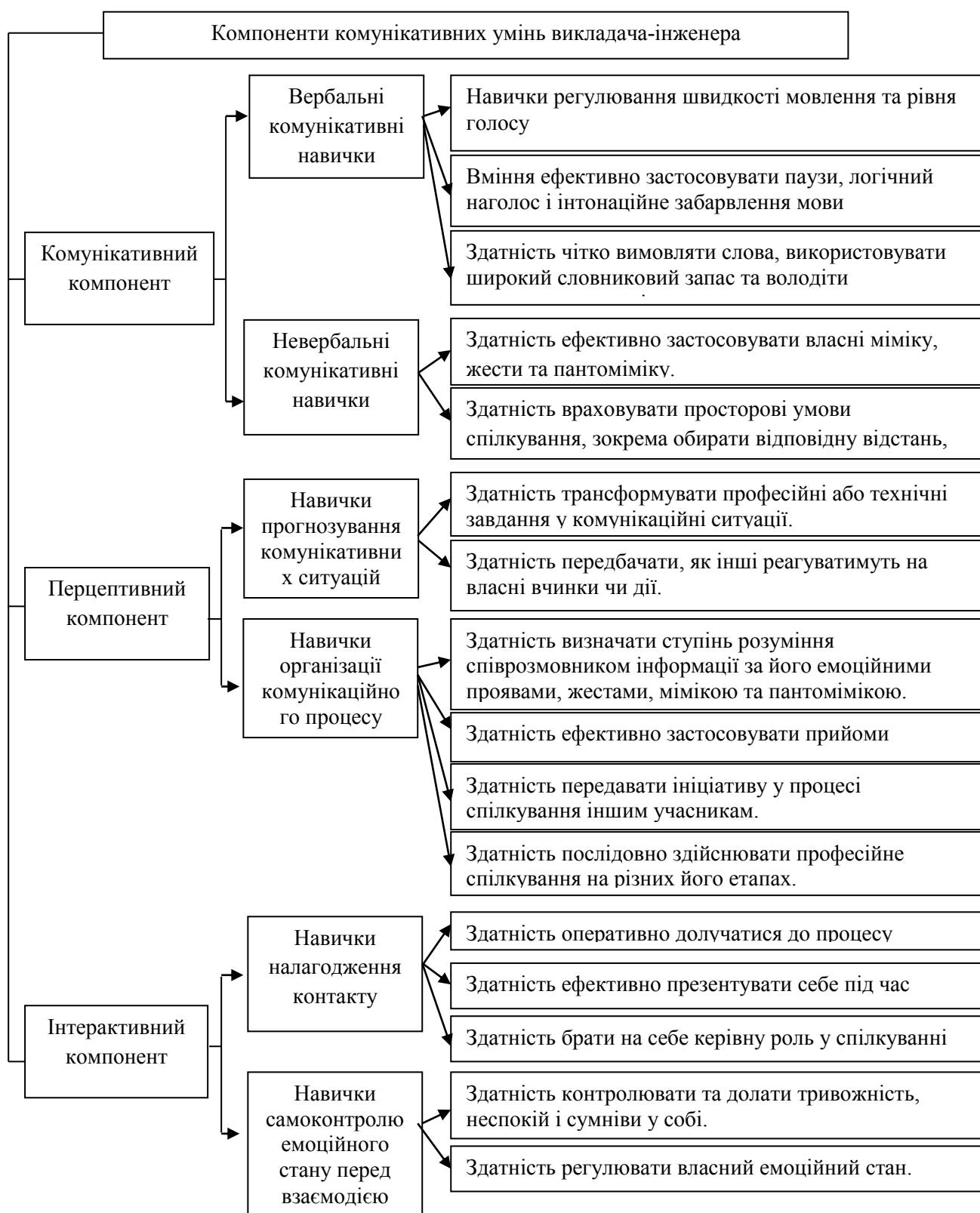

Рис.1.6. Організаційна схема комунікативних навичок інженера-педагога

Педагогічне спілкування є специфічною формою навчальної взаємодії між викладачем і учнями. Під час такого спілкування одночасно реалізуються перцептивна, комунікативна та інтерактивна функції, а також характерні для педагогіки функції – навчальна та фасилітативна.

Щоб зрозуміти перцептивний аспект педагогічного спілкування, необхідно розглянути психологічні механізми, що активуються при взаємному сприйнятті людей.

У психології сприйняття визначається як процес прийому та обробки людиною різноманітної інформації через органи чуттів, який завершується формуванням певного образу. У контексті педагогічного спілкування на основі зовнішності та поведінки співрозмовника формується уявлення про нього. Існують різні механізми сприйняття залежно від того, знайома чи незнайома людина. Схема нижче ілюструє ці механізми.

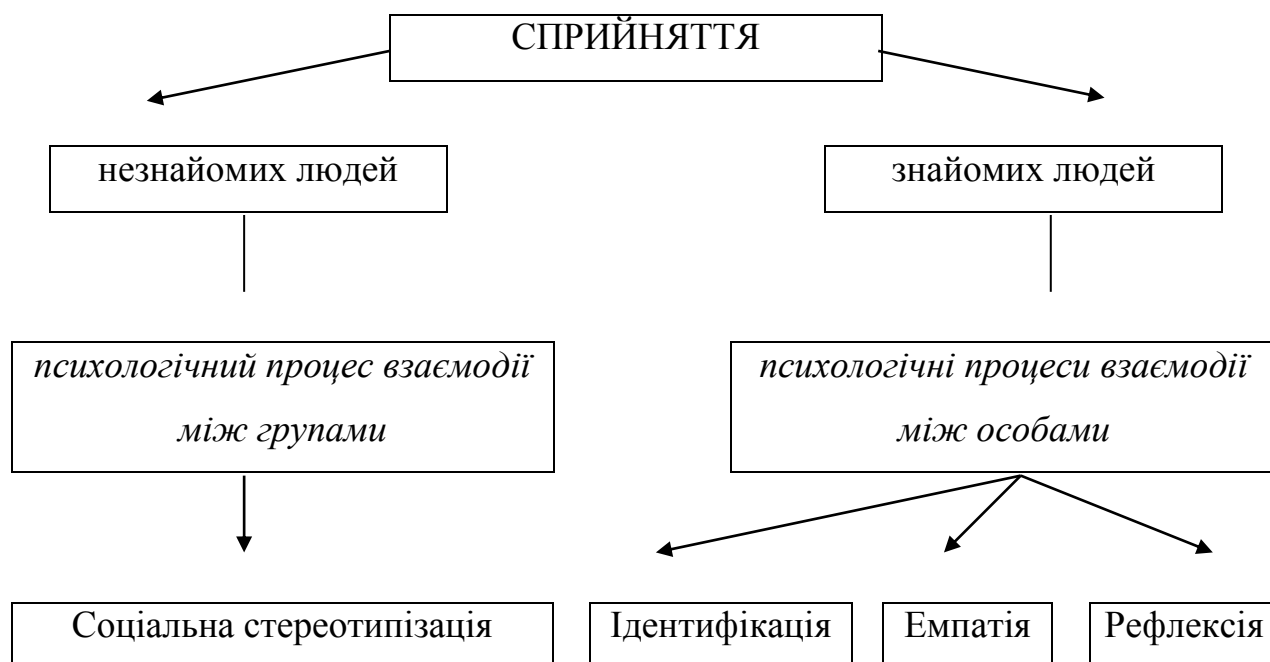

Рис. 1.7. Психологічні процеси формування сприйняття під час взаємодії

Педагогічне спілкування являє собою форму навчальної взаємодії між викладачем і студентами, під час якої одночасно виконуються перцептивна,

комунікативна та інтерактивна функції, а також специфічні педагогічні функції – навчальна та фасилітативна.

Перцептивна складова педагогічного спілкування вимагає розуміння психологічних механізмів, які активуються при сприйнятті одне одного людьми.

У психології сприйняття визначається як процес прийому та обробки інформації, що надходить через органи чуттів, з подальшим формуванням образу об'єкта. Під час спілкування формується уявлення про співрозмовника на основі його зовнішності та поведінки. При цьому виділяють різні механізми сприйняття для знайомих і незнайомих людей.

Якщо ми бачимо людину вперше, сприйняття здійснюється через механізм міжгрупового спілкування – соціальну стереотипізацію. Образ нової людини будується за типовими схемами та уявленнями про відповідну соціальну групу. Іншими словами, перше враження сприймає людину як представника певної групи, а не як унікального індивіда.

Перше враження має важливе значення, проте може супроводжуватися помилками, коли людина оцінюється за ознаками, які ще невідомі. Такі помилки виникають під дією трьох факторів: переваги, привабливості та ставлення до нас. Перевага означає, що виділення людини за однією характеристикою призводить до її позитивної оцінки за іншими. Привабливість викликає переоцінку її інтелектуальних та особистісних якостей. Фактор ставлення до нас означає, що при позитивному відношенні людини до нас ми схильні приписувати їй додаткові позитивні риси.

Отже, метою першого враження є орієнтація у міжгруповому спілкуванні – визначення належності людини до певної соціальної групи, а не оцінка її індивідуальних рис.

При спілкуванні зі знайомою людиною діє механізм міжособистісного спілкування:

- Ідентифікація – здатність ставити себе на місце іншого та аналізувати його поведінку;

- Емпатія – розуміння іншого на рівні емоцій і відчуттів, здатність співпереживати;
- Рефлексія – усвідомлення того, як нас сприймає співрозмовник, і зіставлення цього з власним уявленням про себе.

Важливо пам'ятати, що успішність педагогічної взаємодії зростає, якщо сприйняття учня та наше уявлення про нього максимально збігаються.

Частою помилкою викладача є суб'єктивність – вибіркове ставлення до учнів на основі емоційної симпатії чи оцінки їх дисциплінованості. Дослідження показують, що педагоги частіше взаємодіють з більш старанними, інтелектуальними та дисциплінованими студентами, менше – з пасивними або самовпевненими. Також викладачі більше уваги приділяють учням, які сидять ближче до них. Усвідомлення цього допомагає уникати помилок у педагогічному спілкуванні та запобігати конфліктам.

Комунікативна функція педагогічного спілкування полягає в обміні інформацією та думками між викладачем і студентами. Детальніше про засоби та механізми організації зворотного зв'язку розглядається у темі 3 цього посібника.

Інтерактивна функція полягає в організації спільної діяльності та взаємодії між педагогом і студентами.

Висновки до розділу 1

Незважаючи на різноманітність контингенту студентів, головним завданням коледжу залишається забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців та формування у всіх студентів необхідних для професійної діяльності навичок і умінь, зокрема комунікативних. Проте традиційні методи навчання не завжди ефективно вирішують ці завдання. У зв'язку з цим особливо актуальним стає застосування сучасних підходів до навчання, зокрема проблемно-орієнтованого методу.

Необхідно приділяти більше уваги гуманістичному вихованню та розвитку педагогічного спілкування, зокрема у контексті комунікативного виховання студентів. Проведене дослідження підтвердило наявність протиріччя: з одного боку, сучасні економічні зміни та вплив великого потоку інформації підвищують потребу у формуванні комунікативних умінь у студентів ХНУ імені В.Н. Каразіна; з іншого боку, у практиці освіти цьому питанню приділяється недостатньо уваги через відсутність науково-методичної бази для розвитку таких умінь.

Саме тому експериментальна робота, проведена у рамках дослідження, була спрямована на пошук ефективних шляхів подолання цього протиріччя. Процес експерименту та отримані результати представлені у другому розділі.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА» В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

2.1. Модель формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства»

Термін «модель» широко використовується не лише у наукових джерелах, і його значення може варіюватися залежно від контексту. Слово «модель» походить від латинського «modulus», що перекладається як міра, зразок, стандарт.

У загальному розумінні модель – це певне уявне або умовне зображення об'єкта, який нас цікавить, або, навпаки, прообраз реального об'єкта чи системи об'єктів. Наприклад, глобус відображає Земну кулю, фотографія – об'єкт, зображений на ній, а карта – місцевість. У сенсі прообразу можна навести приклад виставкової моделі автомобіля, яка згодом слугуватиме основою для масового виробництва.

Моделювання передбачає дослідження об'єкта непрямим шляхом через аналіз допоміжних об'єктів. Аналогія в цьому процесі означає встановлення певної схожості між двома об'єктами, причому значущість подібності чи відмінності завжди відносна й залежить від завдань дослідника. Наукові гіпотези зазвичай формуються на основі аналогій із раніше виконаними експериментами, що пов'язує гіпотезу з практикою дослідження.

Гіпотези та аналогії, що відображають реальний світ, мають бути наочними та зручними для аналізу. Їх відображення у вигляді логічних схем або моделей дозволяє спрощувати мислення, проводити експерименти та

уточнювати властивості явищ. Іншими словами, модель є об'єктом-замінником, який дозволяє вивчати ключові характеристики об'єкта-оригіналу.

Заміщення реального об'єкта моделлю з метою отримання інформації про його властивості називають моделюванням. Теорія, яка досліджує властивості об'єктів через їх моделі, отримала назву теорії моделювання.

Модель виконує кілька функцій:

- Теоретична – відображає специфічний образ дійсності, поєднуючи загальне та конкретне, логічне й чуттєве.
- Практична – використовується як інструмент експерименту.
- Дескриптивна – пояснює сутність процесів, абстрагуючись від конкретних деталей, наприклад, у професійній підготовці інженера-педагога.
- Прогностична – дозволяє передбачати розвиток подій у процесі навчання та застосування технологій.
- Нормативна – дає змогу не лише описати наявний ресурс, але й побудувати ідеальну модель процесу підготовки студентів.

Моделі класифікують за різними ознаками. За способом побудови вони бувають матеріальні та ідеальні. А. Вєдєнов пропонує поділ моделей за способом реалізації:

1. Субстанціональні – виділяють базові субстанції для аналізу (наприклад, комунікація).
2. Структурні – орієнтовані на суттєві взаємозв'язки між компонентами.
3. Функціональні – враховують роль компонентів у досягненні результату.
4. Змішані – поєднують риси попередніх типів (наприклад, структурно-функціональні моделі, що часто використовуються в педагогіці).

За характером використаних елементів моделі поділяються на **предметні** (відтворюють фізичні, динамічні чи функціональні властивості об'єкта) та **знакові** (у вигляді схем, графіків, таблиць). Педагогічне моделювання є

методом педагогічного дослідження, спрямованого на вивчення впливу різних чинників на результати навчально-виховного процесу.

Основними завданнями педагогічного моделювання є: планування та організація навчально-виховного процесу, оптимізація структури навчального матеріалу, розробка технологій підготовки студентів, а також виявлення й інтерпретація педагогічних закономірностей. Воно застосовується і для створення педагогічних технологій, зокрема у підготовці інженера-педагога.

Процес створення педагогічної моделі включає:

1. Визначення мети дослідження (наприклад, побудова технології професійної підготовки інженера-педагога).
2. Виявлення суттєвих властивостей об'єкта (майбутніх фахівців) для конкретної задачі.
3. Встановлення взаємозв'язків між цими властивостями та їх відображення у схемах, графіках, таблицях або формулах.

Модель професійної підготовки інженера-педагога передбачає: організацію навчально-виховного процесу; створення комунікативного середовища; моделювання змісту освіти; процеси самоосвіти та саморозвитку студентів; побудову моделей окремих комунікативних технологій.

До складу моделі входять:

- Цільовий компонент – визначає мету та очікуваний результат підготовки (готовність чи компетентність).
- Змістовий компонент – охоплює навчальний матеріал відповідно до принципів підготовки.
- Процесуальний (технологічний) компонент – описує форми підготовки, засоби реалізації та авторські нововведення (спецкурси, тренінги, використання ІКТ).
- Результативний компонент – забезпечує співвідношення мети та досягнутих результатів та їх перевірку експериментально.

У навчальних планах підготовки інженерів-педагогів економічного профілю передбачено вивчення дисципліни «Економіка підприємства».

Метою цієї дисципліни є формування у студентів системи теоретичних знань, практичних умінь та навичок організації ефективного господарювання на підприємстві. Вона спрямована на набуття компетенцій для розв'язання конкретних економічних завдань, що дозволяють досягати оптимальних економічних результатів, включаючи отримання прибутку та прийняття ефективних управлінських рішень у перспективі. Предмет дисципліни охоплює закономірності розвитку виробництва та економічні процеси в діяльності підприємства.

Програма дисципліни передбачає спочатку вивчення теоретичних основ економіки підприємства, а потім їх практичне застосування для підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності. Студенти знайомляться з концепцією функціонування підприємства, його ресурсним забезпеченням, аналізом витрат і шляхами їх зниження, фінансовими результатами та оцінкою ефективності діяльності. Навчальний процес поєднує лекції, практичні та семінарські заняття, що дозволяє закріпити теоретичні знання та розвинути практичні навички. Важливим елементом навчання є самостійна робота студентів з економічною літературою та нормативними документами щодо державного регулювання економіки. Всі види занять організовані відповідно до кредитно-модульної системи навчання та вимог галузевого стандарту вищої освіти Міністерства освіти і науки України.

Обсяг дисципліни: 4 кредити ECTS, 2 змістові модулі; загальна кількість годин – 144 (Модуль 1 – 74 год., Модуль 2 – 70 год.), з яких лекції – 34 год., практичні/семінарські заняття – 34 год., самостійна робота – 76 год. Контроль знань здійснюється у формі іспиту.

При вивченні дисципліни студенти ознайомлюються з програмою, її структурою, методами навчання та видами контролю знань. Тематичний план включає два модулі, кожен з яких представляє окремий блок навчального матеріалу, що логічно об'єднує навчальні елементи за змістом і взаємозв'язком.

Формами організації навчання є лекції, семінари, практичні заняття, індивідуальна науково-дослідна робота та самостійна робота студентів.

Модуль 1. Підприємство в сучасній системі господарювання та його ресурсне забезпечення

Тема 1. Теорії підприємств і основи підприємництва

- Основи функціонування підприємства: поняття, цілі, напрями діяльності, правові основи в Україні.
- Основні теоретичні моделі підприємства: неокласична, інституціональна, еволюційна, підприємницька, агентська, інтеграційна.
- Підприємницька та господарська діяльність: сутність, функції, моделі підприємництва, організаційно-правові форми (одноосібна власність, товариства, корпорації).
- Договірні та партнерські відносини, класифікація договорів за видами діяльності.
- Міжнародна підприємницька діяльність: суб'єкти, види зовнішньоекономічної діяльності, державне регулювання.

Тема 2. Види підприємств та їх організаційно-правові форми

- Класифікація підприємств за формою власності та розміром (малі, середні, великі), пільги для малого бізнесу.
- Господарські товариства та акціонерні компанії, командитні товариства.
- Об'єднання підприємств: асоціації, корпорації, концерни, холдинги, економічні аспекти їх діяльності.

Тема 3. Зовнішнє середовище підприємства

- Підприємство як відкрита система, складові зовнішнього середовища.
- Зовнішнє середовище найближчого оточення: постачальники, споживачі, конкуренти, фінансові установи, ЗМІ, органи державного нагляду.
- Віддалене середовище: соціальні, правові, політичні, науково-технічні та економічні фактори.

- Оцінка впливу факторів зовнішнього середовища на підприємство, ідентифікація загроз і можливостей.

Тема 4. Структура та управління підприємством

- Організаційна структура підприємства: виробничі та функціональні підрозділи, їх права та обов'язки.

- Сутність та функції управління: планування, організація, мотивація, контроль.

- Методи управління: економічні, організаційні, соціально-психологічні.

- Організаційні структури управління та принципи їх побудови.

Тема 5. Ринок і продукція

- Ринкове середовище: класифікація ринків, структура та інфраструктура.

- Продукція: поняття, класифікація, асортимент, обсяг (товарна, валова, реалізована продукція).

- Виробнича програма підприємства: формування, техніко-економічні показники, контроль виконання.

- Маркетинг: функції, принципи, стратегія та тактика, сегментація ринку, стимулювання збуту.

Тема 6. Планування діяльності підприємства

- Основи планування: принципи, методи, стратегічне та тактичне планування, бізнес-планування.

- Оперативне планування та прогнозування розвитку підприємства: мета, принципи, види методів прогнозування.

Тема 7. Персонал, продуктивність і оплата праці

- Персонал підприємства: структура, чисельність, ефективний фонд часу роботи.

- Рух і стабільність кадрів, зовнішній та внутрішній рух, показники обороту та стабільності.

- Кадрова політика, система управління персоналом, оцінка персоналу, колективний договір: мета, структура, порядок укладання.

- Продуктивність праці та її підвищення. Продуктивність праці розглядається як економічна категорія, що характеризує ефективність використання трудових ресурсів. Основні резерви та фактори зростання продуктивності включають вдосконалення організації праці, технічне переоснащення та стимулювання персоналу. Існують різні методи оцінки продуктивності: натуральний, трудовий та вартісний, а також відповідні показники. Для прогнозування зміни продуктивності враховуються впливи різних факторів та потенційні резерви підприємства.

- Організація оплати праці. Оплата праці на підприємстві здійснюється за різними формами та системами залежно від категорії працівників. Основні функції оплати праці включають стимулювання трудової діяльності та регулювання економічних відносин. Державне законодавство та тарифні угоди визначають правові рамки оплати праці. Форми оплати включають погодинну та відрядну системи, а для керівників, фахівців і службовців застосовуються відповідні системи стимулювання.

- Фонд оплати праці та мотивація персоналу. Фонд оплати праці складається з основної та додаткової зарплати, а також інших заохочувальних і компенсаційних виплат. До системи мотивації належать доплати, надбавки, премії та участь працівників у прибутках підприємства. Мотиваційні моделі та методи впливають на підвищення результативності праці, а система преміювання будується за принципами стимулювання ефективності роботи персоналу.

Тема 8. Капітал підприємства

- Загальна характеристика капіталу. Капітал підприємства включає власні та позичені кошти, основний і оборотний капітал.

- Основний капітал

- Нематеріальні активи

– Оборотний капітал. Склад і структура: Оборотні кошти підприємства, їх кругообіг, класифікація та функції. Нормування: Методи розрахунку нормативів (аналітичний, коефіцієнтний, прямий), окремі елементи обігових коштів. Ефективність використання: Показники оборотності, закріплення, тривалість циклу, шляхи підвищення ефективності, проблеми нестачі та відновлення оборотних коштів.

Модуль 2. Організація та економічні результати діяльності підприємства

Тема 9. Інвестиції.

– Сутність та класифікація: Внутрішні і зовнішні, реальні та фінансові інвестиції, структура капітальних вкладень.

– Інвестиційна діяльність: Джерела формування інвестицій, політика підприємства, прийняття інвестиційних рішень.

– Ефективність інвестицій: Показники (чиста дисконтована вартість, період окупності, індекс дохідності), фактори підвищення ефективності, оцінка інвестиційних проектів.

– Тема 10. Інноваційна діяльність

– Інновації: Види інновацій, правове забезпечення, вплив на конкурентоспроможність продукції.

– Інноваційні процеси: Види та роль у підвищенні ефективності підприємства.

– Науково-технічний прогрес: Форми, вплив на промислове виробництво, впровадження нової техніки.

– Оцінка ефективності інновацій: Показники результативності нововведень, скорочення відтворювального циклу.

Тема 11. Техніко-технологічна база та виробнича потужність

– Техніко-технологічна база: Склад, роль, тенденції розвитку, порівняння традиційного та інноваційного виробництва.

– Управління технічним розвитком: Оцінка технічного рівня, планування, лізинг для оновлення обладнання.

- Виробнича потужність: Поняття, види, фактори формування, методика розрахунку, рівень використання.

Тема 12. Організація виробництва і якість продукції

- Виробничий процес: Структура, принципи організації, основні, допоміжні та обслуговуючі процеси.

- Типи виробництва: Одиначне, серійне, масове; вплив на організаційно-технічну структуру та ефективність.

- Організація процесу: Виробничий цикл, поєднання операцій, методи передачі предметів праці.

- Методи організації: Потокове та непотокове виробництво.

- Якість продукції: Показники, методи оцінки, чинники підвищення якості та економічна ефективність.

Тема 13. Витрати та собівартість продукції

- Собівартість і витрати: Види витрат, нормативна база, виробнича та реалізована собівартість.

- Групування витрат: За економічними елементами та статтями калькуляції; методи калькулювання, розподіл непрямих витрат.

- Комплексні виробництва: Методи калькулювання, сфери застосування.

- Точка беззбитковості: Залежність витрат від обсягів виробництва, методи визначення.

- Зниження витрат: Підвищення технічного рівня, організаційне вдосконалення, збільшення обсягів і якості продукції.

- Ціноутворення: Функції ціни, фактори впливу, державне регулювання, види цін, методи встановлення, система знижок і доплат.

Тема 14. Фінансово-економічні результати

- Фінансові результати: Класифікація, порядок визначення прибутку, джерела формування, напрямки використання, маржинальний дохід.

- Оцінка ефективності: Критерії економічної ефективності, рентабельність, соціально-економічна ефективність, фактори підвищення результативності.

Тема 15. Розвиток підприємств

- Моделі розвитку: Сучасні моделі, трансформація.
- Реструктуризація: Завдання, форми (оперативна, стратегічна), види (організаційно-правова, технічна, фінансова тощо), оцінка ефективності.

Тема 16. Економічна безпека та антикризова діяльність

- Економічна безпека: Поняття, функції, структурні елементи (фінансова, кадрова, техніко-технологічна, правова, інформаційна, екологічна).
- Оцінка безпеки: Методика розрахунку сукупного критерію економічної безпеки.
- Санація підприємств: Процес фінансового оздоровлення, стратегія, бізнес-план, техніко-економічне обґрунтування.
- Банкрутство та ліквідація: Причини, ознаки, законодавство, порядок розгляду справи, оцінка ймовірності банкрутства, реалізація майна та черговість задоволення претензій кредиторів.

Модель розвитку комунікативних навичок у студентів економічних спеціальностей під час вивчення дисципліни «Економіка підприємства» наведена на рисунку 2.1.

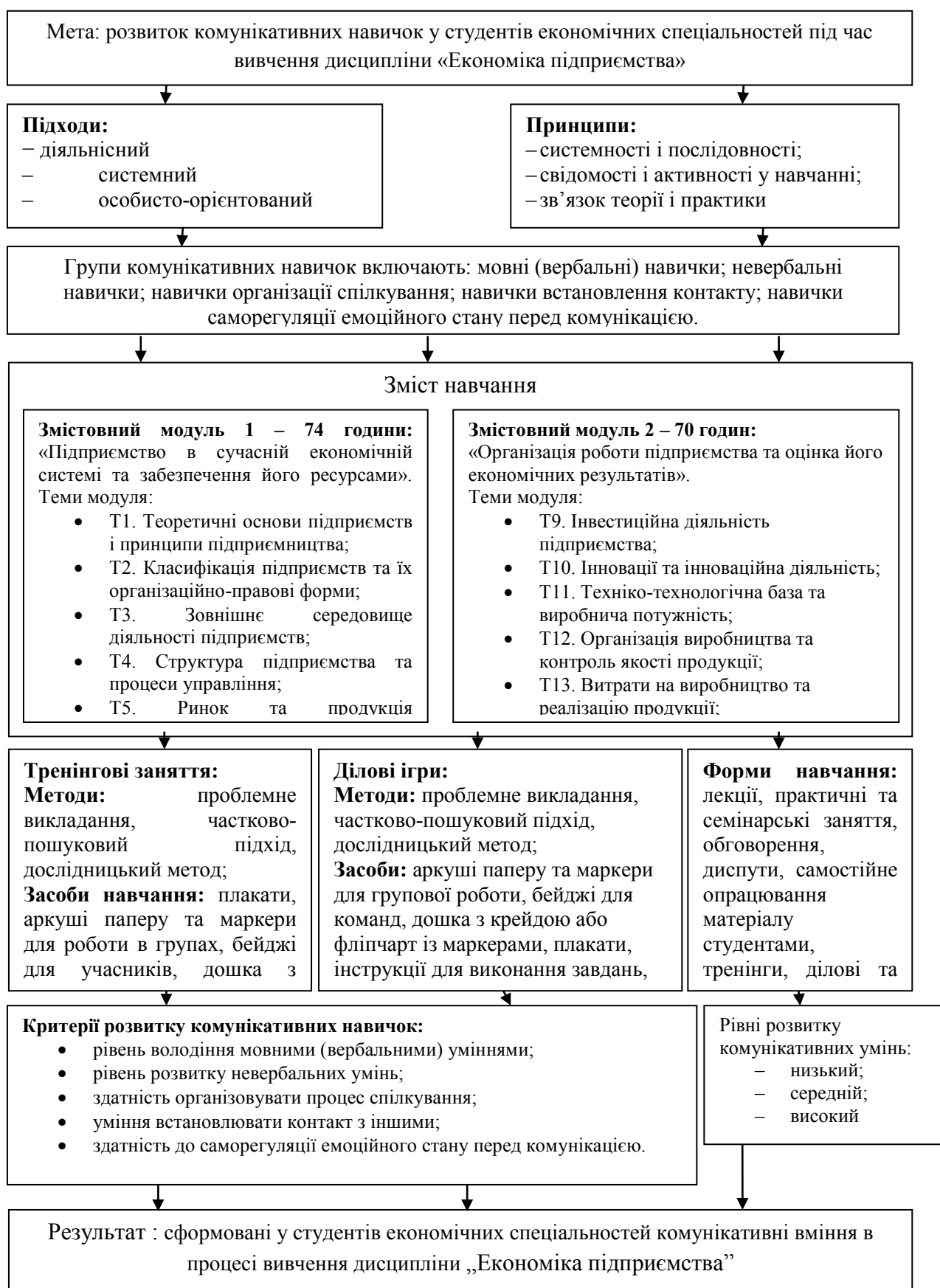

Рис. 2.1. Модель розвитку комунікативних навичок у студентів економічних спеціальностей під час вивчення дисципліни «Економіка підприємства» наведена на рисунку 2.1.

2.2. Способи формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства»

Термін «технологія» походить від грецьких слів «techne» – майстерність та «logos» – вчення, тобто його можна розуміти як мистецтво навчання. Технологія навчання визначається як науковий підхід до організації освітнього процесу та отримання систематизованих знань у певній галузі.

Педагогічна технологія являє собою комплекс науково обґрунтованих методів організації та проведення навчання, спрямованих на його оптимізацію. Технологія навчання передбачає систему взаємодії викладача і студентів, що забезпечує досягнення ефективного результату. Вона реалізується через застосування різних компонентів навчального процесу: методів, форм і принципів навчання, включно з активізацією пізнавальної діяльності та формуванням мотивації.

Н.В. Тализіна трактує технологію навчання як пошук найоптимальніших способів досягнення поставлених цілей, при якому навчальний матеріал розглядається як цілісна система взаємопов'язаних знань.

Склад педагогічної технології включає:

- цілі навчання та формування особистісних якостей;
- систематизовані навчальні матеріали;
- процедурні аспекти засвоєння знань;
- розвиток професійних умінь і формування особистісних навичок.

Зміст навчання охоплює цілі та зміст навчального матеріалу, а процедурна частина – організацію процесу навчання, методи і форми діяльності студентів і викладача, а також діагностику засвоєння знань.

Виділяють такі основні рівні навчальної діяльності:

- Репродуктивний – передбачає сприйняття та осмислення матеріалу, формування навичок виконання типових завдань і самоконтролю. Студент

відтворює інформацію за зразком і застосовує типові способи дії у змінених ситуаціях.

– Пошуковий (продуктивний) – включає самостійне вирішення навчальних задач, творче засвоєння нових знань, саморегулювання та застосування знань у різних ситуаціях. Студент використовує моделювання, експерименти та розробляє нові способи вирішення задач.

Більш детальна класифікація рівнів діяльності охоплює репродуктивний, репродуктивно-алгоритмічний, продуктивно-практичний і продуктивно-творчий рівні:

– Репродуктивний – уміння відтворювати знання з опорою на підказки або без них: пізнавати, відтворювати факти та поняття, інтерпретувати інформацію.

– Репродуктивно-алгоритмічний – застосування наявних знань для розв’язання типових задач через алгоритми та класифікацію умов.

– Продуктивно-практичний – застосування знань у нестандартних ситуаціях та вирішення нетипових задач, аналіз і модифікація алгоритмів, синтез схем та систем.

– Продуктивно-творчий – отримання нових знань, творче перетворення інформації, проведення досліджень, синтез нових рішень, оцінка наслідків і результатів діяльності.

Формування комунікативних умінь передбачає опанування знань, взаємодію в навчальному процесі, освоєння моральних норм і культури поведінки. Етичні принципи взаємодії базуються на раціональних діях та знаннях студента. Освітній процес сприяє формуванню світогляду, культури поведінки та активізації самовиховання.

Лекції дозволяють розглядати закономірності явищ і процесів, формують аналітичне мислення і здатність робити обґрунтовані висновки. На семінарах студенти набувають навичок колективної роботи, формують та висловлюють думки, аналізують інформацію і взаємодіють один з одним. Семінар сприяє

розвитку самоконтролю, самооцінки та морального спілкування через дискусії й групову співпрацю.

Ділові та рольові ігри активізують навчальний процес, сприяють розвитку самостійності, мислення та комунікативних навичок. Під час таких ігор студенти розподіляють ролі, обговорюють проблемні ситуації, імітують господарську діяльність та приймають рішення, наближаючи навчання до професійної практики.

Роль викладача полягає у консультуванні, підтримці дискусій та організації процесу активного навчання, що сприяє формуванню комунікативних умінь та професійних навичок, які студенти згодом застосовують у майбутній діяльності.

У рамках традиційних підходів до організації навчання ми акцентували увагу на його розвивальній функції. Основний акцент робився на розвиток мови та мислення, оскільки рівень вербальних процесів є важливим показником загального розвитку студента. В процесі формування мислення велике значення надавалось самоорганізації студентів та засвоєнню правил і методів розумової діяльності. Студенти опановували етапи мислення, що включають постановку завдань, мотивацію, регулювання асоціацій, а також активне використання образних і символічних елементів.

Для розвитку логічного мислення стимулювалася пізнавальна активність студентів. Логічне мислення є ключовим елементом у формуванні комунікативних умінь та передбачає здатність працювати з інформацією та робити самостійні висновки. Студентам пропонувалися проблемні завдання у вигляді евристичних запитань, наприклад: „Визначте завдання, які можна вирішити в цій ситуації”, „Виділіть причини неточності у відтворенні інформації” або „Вкажіть умови ефективної міжособистісної взаємодії”. Частина завдань виконувалася у форматі самостійної дослідницької роботи. Викладач ставив завдання, контролював процес їх виконання та коригував результати.

Мислення розглядається як механізм пізнавальної діяльності, що включає аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, конкретизацію, узагальнення, систематизацію та класифікацію. В експерименті ми формували у студентів такі види мислення:

- наочно-дієве, орієнтоване на безпосередні дії з предметами та перетворення ситуації;
- наочно-образне, яке спирається на уявлення та образи, моделювання змін у ситуації;
- словесно-логічне, що передбачає проведення логічних операцій із поняттями.

Проблемні ситуації виникали через невідповідність між теоретичними знаннями та практичним досвідом, наприклад, під час взаємодії між людьми. Процес комунікації включає кілька етапів: встановлення контакту, орієнтація в ситуації, обговорення, прийняття рішення та завершення контакту. Позиції партнерів можуть бути різними: прагнення контролювати, розуміння іншого та досягнення взаємної задоволеності. Ми моделювали ситуації встановлення контакту, вчили студентів розпізнавати психологічні стани партнера та долати захисні механізми.

Робота над проблемними завданнями передбачала створення нових умов у знайомій ситуації, виявлення нових функцій об'єкта та пошук альтернативних рішень. Викладач ставив проблему, студенти аналізували її та пропонували варіанти розв'язання, а потім оцінювали їх ефективність.

В ході експерименту вирішення завдань відбувалося через діалог викладача зі студентами та колективне обговорення. Практичні заняття включали моделювання міжособистісних взаємодій, вирішення ситуаційних задач, розвиток психофізичних якостей, а також навички передачі та сприйняття інформації. Такий підхід дозволяє швидко засвоювати знання, набувати практичного досвіду та розвивати творчі здібності.

В процесі занять формувались свідомість студентів, досвід суспільної поведінки, мотивація до діяльності, а також контроль ефективності навчального

процесу. Комунікативні уміння передбачають розвиток особистісних якостей, виховання поведінки відповідно до соціальних норм та формування моральної поведінки. Особистість розвивається не лише в організованій діяльності, а й через спілкування та міжособистісні взаємини.

Виховний процес базувався на принципах гуманістичного підходу:

- діяльнісного – зовнішні впливи перетворюються у досвід особистості;
- особистісного – взаємодія будується на повазі;
- полісуб'єктного (діалогічного) – рівноправна співпраця стимулює саморозвиток;
- індивідуально-творчого – створюються умови для самореалізації;
- професійно-етичної відповідальності – формування гуманістичної поведінки.

Застосування цих принципів сприяло розвитку комунікативних умінь, гармонійному впливу на раціональні та емоційні сфери студентів і формуванню адаптивних і відповідальних моделей поведінки. Під час занять приділялась увага доброзичливості, чесності, ініціативності та здатності адаптуватися до нових умов. Формування свідомості відбувалося через слово, переконання, стимулювання, заохочення та контроль, що забезпечувало ефективну організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Під час викладання навчального матеріалу та організації діяльності студентів широко використовувався метод розповіді. Слово слугувало засобом впливу на емоції студентів, допомагаючи зрозуміти і усвідомити моральні оцінки та норми поведінки. Поряд із розповіддю застосовувалося пояснення, яке використовувалося для підготовки студентів до виконання вправ, проведення ігор та тренінгів з психології спілкування, а також у інших необхідних ситуаціях. Пояснення акцентувало увагу на якостях, що забезпечують ефективну взаємодію в процесі комунікації.

Іноді розповідь проводилася у формі бесіди, що слугувала методом організації пізнавальної діяльності через діалог із студентами. Бесіда

використовувалася на різних етапах навчального процесу для введення нових знань, їх закріплення, повторення, перевірки та оцінки. Вона давала змогу обговорювати важливі питання, враховувати думки студентів та виявляти їх індивідуальний досвід. Під час групових бесід особистий досвід кожного студента набував колективного значення.

Форма «питання – відповідь» дозволяла визначати рівень знань студентів з окремих тем, а проблемні питання допомагали з'ясувати напрямок подальшої роботи. У процесі бесіди студенти оцінювали дії, ситуації та взаємодії, формували адекватну реакцію на навколишню дійсність, розвивали здатність аналізувати мотиви й цілі поведінки інших та зіставляти їх із соціально прийнятими нормами.

Для розвитку критичного мислення застосовувалася дискусія, яка сприяла вільному обміну думками, підвищувала активність студентів, навчала формулювати і аргументувати власну позицію та слухати інших, що є важливою складовою комунікативних умінь.

Формування комунікативних навичок та професійних умінь передбачало цілеспрямовану роботу над особистістю. В ході бесід, диспутів і дискусій ми спрямовували студентів до самовиховання та саморозвитку. Активна оцінка діяльності допомагала студентам планувати власні дії відповідно до соціальних норм і реалізовувати їх на практиці.

Для виховання морально-етичних якостей використовувалися два підходи. Перший полягав у створенні умов, коли загальні педагогічні процеси впливають на формування норм і мотивів, що поступово переходять у стійкі переконання. Використовували методи заохочення та стимулювання, що дозволяло закріплювати позитивні зміни, формувати переконання щодо необхідності розвитку комунікативних умінь і створювати ситуації, що сприяють культурі поведінки. Другий підхід акцентував увагу на соціально прийнятих етичних нормах, що впливало на поведінку студентів у різних ситуаціях навчання.

Формування свідомого ставлення до навколишнього середовища через вольові прояви сприяло внутрішнім змінам у поведінці студентів. Для оцінки рівня самоконтролю проводилося тестування в експериментальних і контрольних групах. Комунікативні уміння формувалися в процесі діяльності, що давало змогу студентам набувати досвід соціальної поведінки та взаємодії з іншими людьми.

Практична діяльність включала оволодіння матеріалом, освоєння загальних способів дій, багаторазове виконання вправ, вирішення ситуаційних завдань у спілкуванні, що дозволяло накопичувати досвід суспільної поведінки. Частина завдань ставилася студентам непомітно, щоб вони самостійно робили висновки та визначали соціально прийнятні форми поведінки. Інші завдання виконувалися відкрито, коли йшлося про дисциплінованість, самоконтроль та вольові дії, які згодом застосовуються у професійній діяльності.

Також використовувався напрям самостійної роботи для формування особистісних якостей, таких як спостережливість, увага та самовладання. Студенти аналізували дії інших, розвивали навички адекватної поведінки та міжособистісної взаємодії, що є важливим елементом професійної підготовки.

Таким чином, інтеграція ділових ігор у навчальний процес сприяє ефективному формуванню комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей.

Приклад ділової гри

Тема: «Аналіз резервів збільшення обсягу виробництва та продажу продукції»

Правила проведення гри: Гра проводиться під час практичного заняття з аналізу обсягу виробництва та реалізації продукції. Її формат – виробнича нарада, тема якої – «Розробка та затвердження заходів щодо збільшення виробництва та продажу». Наряду очолює заступник директора з економічних питань підприємства. На початку виступає директор, який озвучує мету та завдання наради, після чого слово надається іншим учасникам для пропозицій щодо підвищення виробництва продукції. Учасники можуть повторно

висловлюватися, якщо не погоджуються з іншими пропозиціями, аргументуючи свої зауваження.

Під час наради економісти фіксують всі пропозиції та формують проект обґрунтованих заходів щодо збільшення обсягу виробництва. Експерти оцінюють запропоновані рішення у балах, а наприкінці заняття економіст підводить підсумки та ознайомлює учасників із підготовленими заходами.

Сценарій ділової гри:

Перед розробкою заходів проводиться аналіз обсягу виробництва та продажу. Якість виконання розрахунків та запропоновані заходи оцінюються балами. Перемагає той, хто набрав найбільшу кількість балів.

Етапи гри:

1. Підготовка: Усі учасники виконують розрахунки обсягу виробництва та продажу продукції відповідно до завдань і методичних рекомендацій практичної роботи. Робота оцінюється за п'ятибальною шкалою.

- Директор демонструє навички ведення наради та прийняття оптимальних рішень.
- Економіст застосовує знання для виявлення резервів зростання виробництва та аргументовано веде дискусію.
- Групи з розробки внутрішньовиробничих резервів визначають шляхи підвищення обсягу продукції у трьох напрямках: ефективніше використання праці, обладнання та сировини.

Експерти оцінюють: наявність знань і навичок учасників, правильність рішень, аргументованість, вміння вести ділову дискусію, знання повноважень і організацію наради.

2. Розробка заходів: Економіст, бухгалтер та групи внутрішньовиробничих резервів доповідають про запропоновані заходи. Якість та повнота заходів оцінюються балами.

3. Підсумок: Обговорюються результати, оцінюються кращі рішення щодо збільшення виробництва, активність та якість роботи учасників.

Показники оцінки діяльності:

- **Директор/заст. директора:** ведення наради, прийняття оптимальних рішень, аргументована дискусія.
- **Економіст:** узагальнення пропозицій, висновки, якість заходів, аргументована дискусія.
- **Бухгалтер:** застосування знань для пошуку резервів росту, ефективність використання трудових ресурсів, обладнання, сировини.
- **Групи з резервів:** визначення резервів для підвищення продуктивності, оптимізації кадрової та технічної структури, зменшення витрат ресурсів.

Методичні рекомендації:

1. Перед грою записати назву, зміст, мету та дату заняття, після завершення – прибрати робоче місце та здати роботу на перевірку.
2. Виконати розрахунки резервів збільшення обсягу виробництва та продажу, внести відсутні показники до таблиць.
3. Розрахувати вплив факторів: трудових ресурсів, основних засобів, матеріальних ресурсів на обсяг виробництва та реалізацію продукції.

Таблиця 2.1

Вихідні дані для обчислення фондovіддачі

№	Показник	Базовий рік	Звітний рік	Відхилення (±)	Темп змін (%)
1	2	3	4	5	6
1	Обсяг товарної продукції (Л), тис. грн	21 200	21 430		
2	Середньорічна вартість основних виробничих фондів (5), тис. грн	19 500	18 348		
3	Середньорічна вартість активної частини основних фондів (5а), тис. грн	10 725	10 385		
4	Середньорічна вартість діючого обладнання (5д), тис. грн	6 650	6 823		
5	Частка активної частини основних фондів, % (Да = 5а:5)				
6	Частка діючого обладнання у вартості активних фондів, % (Да = 5д:5а)				

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5	6
7	Кількість одиниць діючого обладнання (2д)	18	19		
8	Середня вартість одиниці діючого обладнання (5д), тис. грн	369,4	359,1		
9	Кількість робочих днів (ТДН)	305	303		
10	Відпрацьовані верстато-зміни (Тим)	11 309,4	12 550,3		
11	Коефіцієнт змінності (Ким)	2,06	2,18		
12	Тривалість однієї зміни (тсм), год	8,0	8,0		
13	Коефіцієнт завантаженості обладнання у зміні (Кз)	0,68	0,69		
14	Корисний час роботи обладнання, год ($T_{п} = \text{гр.9} \times \text{гр.11} \times \text{гр.12} \times \text{гр.13}$)	3 418,0	3 646,2		
15	Середньогодинний обсяг продукції на одиницю обладнання, тис. грн ($V_{ч} = \text{гр.1} : \text{гр.7} : \text{гр.14}$)	0,03	0,03		
16	Фондовіддача діючого обладнання				
17	Фондовіддача основних фондів				

Таблиця 2.2

Оцінка ефективності використання сировини та матеріалів

Показники	План, тис. грн	Факт, тис. грн	Відхилення (±), тис. грн
1. Обсяг виробництва продукції у порівнянних цінах без ПДВ, N	21200	21430	—
2. Прямі витрати на матеріали, Мпр	8692	8465	—
3. Матеріаломісткість за прямими витратами, Ме пр	0,41	0,395	—
4. Прямі матеріальні витрати за плановою калькуляцією з урахуванням фактичного обсягу та асортименту, Мпр	—	8786	—
5. Вплив зміни цін на матеріальні ресурси, Д р м	—	+43	—
6. Вплив зміни відпускних цін на продукцію, Д р пр	—	+45	—

Інструкції для учасників ділової гри

Директор та заступник директора з економічних питань. Під час гри учасники повинні продемонструвати здатність:

1. організовувати та вести виробничу нараду;
2. приймати обґрунтовані та ефективні рішення для покращення діяльності підприємства;
3. аргументовано і професійно відстоювати свою позицію у ділових дискусіях.

Економіст та бухгалтер. Учасники повинні показати вміння:

1. робити висновки на основі аналізу резервів зростання обсягу виробництва та продажу;
2. систематизувати та узагальнювати запропоновані рішення;
3. вести аргументовані та компетентні ділові суперечки.

Менеджер або адміністратор. Під час гри слід продемонструвати навички:

1. застосовувати знання про структуру та організацію виробництва, виконання контрактів, підвищення обсягу продажів і зменшення матеріальних витрат;
2. ефективно і обґрунтовано брати участь у ділових обговореннях.

Група з аналізу резервів ефективного використання праці. Учасники повинні показати здатність:

1. використовувати знання щодо оптимізації робочого часу, підвищення продуктивності праці та вдосконалення організації праці;
2. розраховувати приріст продукції внаслідок створення додаткових робочих місць, усунення втрат робочого часу та покращення організації виробництва;
3. вести кваліфіковану і аргументовану ділову суперечку.

Група з підвищення ефективності використання основних фондів
У ході гри учасники демонструють:

1. застосування знань щодо ефективного використання основних фондів, підвищення продуктивності обладнання, усунення простоїв та впровадження нових технологій;

2. розрахунок приросту продукції в результаті введення нового обладнання, усунення втрат робочого часу та оптимізації організації виробництва;

3. аргументовану участь у діловій дискусії.

Група з оптимізації використання сировини та матеріалів

Завдання учасників:

1. застосовувати знання щодо зменшення матеріальних витрат та матеріаломісткості продукції, нормування запасів;

2. розраховувати приріст продукції завдяки впровадженню нових технологій та зниженню витрат матеріалів;

3. вести кваліфіковану та аргументовану дискусію.

Експерти. Під час гри експерти оцінюють:

1. наявність у учасників необхідних знань і навичок;

2. правильність вирішення проблемної ситуації та обґрунтованість відповідей;

3. ефективність запропонованих заходів щодо збільшення обсягу виробництва;

4. здатність вести ділову дискусію;

5. знання учасниками меж своїх повноважень;

6. правильність проведення виробничої наради.

Таким чином, використання ділових ігор у вивченні дисципліни «Економіка підприємства» сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних навичок, вмінь вирішувати проблеми та відпрацюванню різних стратегій поведінки в складних ситуаціях.

2.3. Експериментальна перевірка ефективності розробленої методики формування комунікативних умінь у майбутніх інженерів-педагогів в процесі навчання дисципліни «Економіка підприємства»

Педагогічний експеримент виступає логічним продовженням проведених теоретичних досліджень та є ключовим інструментом для перевірки їхньої достовірності, ефективності та практичної значущості. Це положення визначає мету, завдання та умови проведення експерименту.

Головна мета педагогічного експерименту полягала у перевірці ефективності розробленої гіпотези та впровадженні у навчальний процес методики формування у студентів комунікативних умінь у процесі вивчення дисципліни «Економіка підприємства».

На основі цієї мети були сформульовані такі завдання дослідження:

1. Визначення критеріїв та параметрів оцінки ефективності розробленої методики формування комунікативних умінь у студентів.
2. Оцінка стану традиційної методики навчання, спрямованої на розвиток комунікативних умінь у студентів.
3. Експериментальна перевірка ефективності розробленої методики у процесі навчання.

Педагогічний експеримент проводився у 2024–2025 роках і охоплював кілька напрямів.

На першому етапі, у 2024 році, відбувався констатувальний експеримент за участю 50 студентів спеціальності «Професійна освіта. Економіка» Української інженерно-педагогічної академії, які вивчали дисципліну «Економіка підприємства». Метою цього етапу було вивчення рівня сформованості комунікативних умінь при навчанні за традиційною методикою.

На другому етапі, у 2025 році, проводився формувальний експеримент із залученням 50 студентів тієї ж спеціальності. Метою цього етапу було впровадження розробленої методики формування комунікативних умінь.

У контрольних групах (24 студенти) навчання здійснювалося за традиційною методикою, а в експериментальних групах (26 студентів) – за розробленою методичною системою, що спрямована на розвиток комунікативних умінь у процесі вивчення дисципліни.

Ефективність методичної системи визначалася взаємодією кількох складових: організацією навчального процесу, контингентом студентів та умовами проведення експерименту. Тому порівняльний експеримент проводився за комплексною методикою, яка дозволяла враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори, а також забезпечувала надійність, достовірність та валідність отриманих даних.

Для забезпечення валідності експерименту умови проведення залишалися стабільними для всіх факторів, крім перевірюваного – методичної системи. Надійність оцінки гарантувалася залученням незалежних експертів з професорсько-викладацького складу ХНУ імені В.Н. Каразіна. Вірогідність даних забезпечувалася уніфікацією умов виконання завдань відповідно до робочої навчальної програми.

Ефективність розробленої методики пов'язана з формуванням у студентів комунікативних умінь у процесі вивчення дисципліни, зокрема перцептивної, комунікативної та інтерактивної функцій. Критерії ефективності системи були поділені на такі групи:

1. сформованість мовних умінь (K1);
2. сформованість невербальних умінь (K2);
3. уміння організовувати спілкування (K3);
4. здатність встановлювати контакт (K4);
5. саморегуляція емоційного стану перед спілкуванням (K5).

У ході експерименту була створена теоретична модель формування комунікативних умінь, яка базується на трьох компонентах: комунікативному, інтерактивному та перцептивному. Така структура відповідає особливостям професійної діяльності фахівця, пов'язана з процесом спілкування, взаємодією у спільній діяльності та обробкою інформації. Під час формування

комунікативних умінь використовувався метод переконання щодо їхньої професійної значущості.

Реалізація моделі сприяє підготовці студентів до професійної діяльності, соціалізації, розвитку навичок спілкування та взаємодії, здобуттю досвіду творчої діяльності та моделюванню освітніх програм.

Ефективність формування комунікативних умінь підтверджується даними анкетного опитування студентів контрольної та експериментальної груп. Анкети включали п'ять блоків: невербальні уміння, мовні уміння, саморегуляція емоцій, організація спілкування та встановлення контакту. Студенти оцінювали свої навички за десятибальною шкалою: 1–3 – низький рівень, 4–6 – середній, 7–10 – високий.

Результати показали, що студенти експериментальної групи демонстрували високий рівень сформованості комунікативних умінь за всіма критеріями. Поліпшення навичок пояснюється впливом експериментальної методики та активною роботою студентів над самовдосконаленням у процесі спілкування та діяльності.

Таблиця 2.1

Рівень розвитку комунікативних навичок студентів у контрольній та експериментальній групах на старті експерименту, кількість учасників (n) та відсоткове співвідношення (%)

Групи студентів	Рівень сформованості	Комунікативні вміння та навички									
		1	%	2	%	3	%	4	%	5	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
експериментальна, n = 26	високий	7	26,9	8	30,8	1	3,8	4	15,4	6	23,1
	середній	11	42,3	13	50	16	61,5	15	57,7	12	46,2
	низький	8	30,8	5	15,2	9	34,6	7	26,9	8	30,8
контрольна, n = 24	високий	6	25	7	29,2	2	8,3	5	20,8	5	20,8
	середній	11	45,8	12	50	14	58,3	12	50	11	45,8
	низький	7	29,2	5	20,8	8	33,3	7	29,2	8	33,3

Таблиця 2.2

Рівень розвитку комунікативних навичок студентів у контрольній та експериментальній групах за результатами експерименту, кількість учасників (n) та відсоткове співвідношення (%)

Групи студентів	Рівень сформованості	Комунікативні вміння та навички									
		1	%	2	%	3	%	4	%	5	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
експериментальна, n = 26	високий	14	53,8	16	61,5	8	30,8	11	42,3	10	38,5
	середній	12	46,2	8	30,8	13	50	11	42,3	15	57,7
	низький	-	-	2	7,7	5	19,2	4	15,4	1	3,8
контрольна, n = 24	високий	7	29,2	9	37,5	4	16,6	6	25	4	16,7
	середній	13	54,2	11	45,9	13	54,2	12	50	12	50
	низький	4	16,6	4	16,6	7	29,2	6	25	8	33,3

У процесі експериментальної роботи встановлено, що розвиток комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей відбувається поетапно. У дослідженні виділено чотири основні етапи.

Перший етап передбачав визначення початкового рівня комунікативних умінь студентів. На цьому етапі викладач знайомив студентів із значенням комунікації в професійній діяльності майбутніх фахівців. Важливою задачею було пробудження інтересу до саморозвитку та вдосконалення комунікативних навичок.

Другий етап був спрямований на формування практичних умінь сприймати та аналізувати інформацію. Для цього використовувалися активні методи навчання, включаючи ігрові вправи та групові завдання, що дозволяли студентам опановувати навички міжособистісної взаємодії, оцінювати власні дії, проявляти ініціативу, регулювати емоції та будувати поведінку в навчальних ситуаціях. Студенти також ознайомлювалися з методикою складання комплексів вправ і проведення занять.

Третій етап полягав у створенні педагогічних умов для розвитку комунікативних умінь через підвищення мотивації до професійної підготовки та гуманізацію навчального процесу. Використовувалися різні методичні

прийоми, які сприяли взаємодії студентів під час виконання завдань, і вирішенню проблем, що виникали у процесі спілкування під час занять.

Описані етапи дозволяють простежити динаміку формування комунікативних умінь, що включає розвиток навичок прийому інформації, мовних і мисленнєвих умінь, а також емоційно-вольових якостей, які забезпечують ефективну поведінку студентів у професійній діяльності.

Результати дослідження свідчать про позитивний вплив проведеної роботи. Низький рівень комунікативної установки проявляється у негативному ставленні до оточуючих і потребує стримування, що може викликати психологічне напруження та стресові ситуації у навчанні, професійній діяльності та соціальному спілкуванні. Навпаки, високий рівень комунікативної установки характеризується толерантністю та позитивним ставленням до інших людей, що і стало головною метою формування комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей.

Висновки до розділу 2

Результати проведеного експериментального дослідження показали ефективність формування комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей у процесі вивчення дисципліни «Економіка підприємства». Аналіз результатів навчально-виховного процесу дозволяє стверджувати, що використання розроблених методів і прийомів навчання сприяє підвищенню ефективності підготовки студентів. Розвиток мовних, мисленнєвих та інших компонентів, що входять до структури комунікативних умінь, забезпечує можливість їх практичного застосування у професійній діяльності. Отже, впровадження розробленої моделі «Формування комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей під час вивчення дисципліни „Економіка підприємства”» сприяє вдосконаленню навчально-виховного процесу та формуванню у студентів ключових професійних і особистісних якостей, що

підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу та підтверджує обґрунтованість висунутої в дослідженні гіпотези.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження були виконані поставлені завдання, що дало змогу розробити модель, яка ефективно сприяє формуванню комунікативних умінь у студентів економічних спеціальностей під час вивчення дисципліни «Економіка підприємства». Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити такі висновки, що підтверджують висунуту гіпотезу:

1. Комунікативні уміння визначаються як здатність якісно виконувати різні дії, що складають комунікативну діяльність. До них належать: прогнозування комунікацій, саморегуляція емоційного стану перед заняттям та під час його проведення, встановлення контакту з учасниками, використання невербальних засобів спілкування, володіння мовними навичками, організація педагогічного спілкування під час заняття, самоаналіз і корекція власної комунікативної діяльності, самопізнання та робота над собою.
2. Аналіз існуючих методик формування комунікативних умінь під час вивчення дисципліни «Економіка підприємства» показав, що вони не повністю відповідають вимогам державних стандартів вищої освіти. Найчастіше застосовуються пояснювально-ілюстративні методи, які забезпечують лише базовий рівень ознайомлення, тоді як продуктивні методи навчання, здатні повною мірою формувати комунікативні уміння, використовуються недостатньо.
3. На основі системного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів до навчання, аналізу професійної діяльності студентів економічних спеціальностей та особливостей їх підготовки була розроблена методика формування комунікативних умінь для майбутніх інженерів-педагогів у процесі вивчення дисципліни «Економіка підприємства». Вона включає цільовий, змістовний, операційний та контрольньо-результативний компоненти.

На основі аналізу літературних джерел визначено ключові елементи методики: мета, завдання, принципи, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання, критерії та методи оцінювання, а також технологія реалізації. Основними принципами методики є системність і послідовність, свідомість і активність у навчанні, зв'язок теорії з практикою.

Зміст методики поділяється на теоретичну та практичну частини. Формування комунікативних умінь здійснюється через тренінгові заняття, рольові та ділові ігри, максимально наближені до професійної діяльності майбутнього інженера-педагога економічного профілю. Використовуються методи проблемного викладу, частково-пошуковий та дослідницький, а також такі засоби навчання, як папір, маркери, бейджики, дошка або фліпчарт, плакати, інструкції та картки з ролями учасників.

Часткова експериментальна перевірка методики показала, що студенти експериментальної групи продемонстрували високий рівень сформованості комунікативного, інтерактивного та перцептивного компонентів умінь. Це підтверджує гіпотезу дослідження та свідчить про досягнення поставленої мети та виконання завдань дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варзацька, Л. О. (2003). Активізація мовленнєвої діяльності учнів. Початкова школа, 2, 28–31.
2. Ольховецький С. М. Дослідження комунікативних умінь учителя та їх вплив на успішність навчально–виховного процесу / С. М. Ольховецький // Нові технології навчання : наук.–метод. зб. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2000. – Вип. 25. – С. 150- 155.
3. Абрамович, С.Д. (2013). Мовленнєва комунікація: підручник. К.: Вид. дім Д.Бураго, 460.
4. Бабич Н. Д. (1990). Основи культури мовлення: підручник. Львів: Світ, 232.
5. Бадер, В.І., Васирина, С.В. (1999). Редагування як засіб розвитку мовлення. Початкова школа, 8, 24-27.
5. Бех, І. Д. (1998). Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 204.
6. Бех, І. Д. (2003). Виховання особистості. Особистісноорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 280.
7. Вашуленко, М.С. (2011). Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посібник. К.: Літера ЛТД, 364.
8. Вовчук, І.С. (2012). Мовленнєвий етикет та культура спілкування молодших школярів. Х.: Вид. група «Основа», 447.
9. Волкова, Н.П. (2006). Професійно-педагогічна комунікація. К.: Академія, 256.
10. Гавриш, Н.В. (2006). Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб. К., 119.
11. гієнко О. І. Соціокультурна компетентність у професійній підготовці майбутнього фахівця / О. І. Огієнко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 4. – С. 368-375.
12. Голованова, Н.Ф. (2004) Соціалізація і виховання дитини: навч. посібник. СПб.: Мова, 272.

13. Гончар, Т.І. (2001). Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток. Вісник КНУКіМ. Педагогіка, 5, 9-17.
14. Гончар, Т.І. (2003). Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. Вісник книжкової палати, 5, 42-44.
15. Гончаренко, С.У. (1997). Український педагогічний словник. К.: Либідь, 376.
16. Заброцький, М.М. (2005). Комунікативна компетентність учителя як вияв його педагогічної позиції. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: Главник, Вип. 26. Т.2. 85–89.
17. Зязюн, І.А. (2000). Педагогіка добра: ідеали та реалії. К., 325.
18. Калашнікова, Л.М., Слесик, К.М. (2001). Удосконалення навичок спілкування молодших школярів у позакласній роботі. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки, 19, 134- 138
19. Клименко, В.В. (2001). Механізм творчості: чи можна його розвивати: Науково-популярне видання. К.: Шкільний світ, 96.
20. Кондратюк О., Кравчина О. (2006). Години спілкування в початковій школі. К.: Шкільний світ, 120.
21. Корніяка, О.М. (2000). Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. Педагогіка і психологія, 4, 14–21.
22. Корніяка, О.М. (2001). Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. Психологія: Збірник наукових праць. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 316–322.
23. Корніяка, О.М. (2004). Розвиток мовленнєвої здатності школярів у складі комунікативної культури. Практична психологія та соціальна робота, 6, 62-81. Костюк, Г. С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навч. посібник. К.: Рад. школа, 379.
24. Корніяка, О.М. (2005). Визначення змістової структури комунікативної культури особистості. Теоретико-методологічні проблеми

розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару. К., 368–374.

25. Корніяка, О.М. (2006). Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум, 336.

26. Кочерган, М. П. (2008). Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 464.

27. Кудикіна, Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка.

28. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с

29. Курило В. С. Педагогічна модель як основна складова теоретико–методолгічних засад формування толерантності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів // В. С. Курило – Вісник луганського національного педагогічного університету №3, 2013. – С. 31.

30. Ліненко А. Ф. Теорія і практика формування готовності студентів педагогічних вузів до професійної діяльності / А. Ф. Ліненко: Автореф. дис... д-ра пед. Наук: 13.00.01, 13.00.04 / Інститут педагогіки АПН України – К., 1996. – 43 с.

31. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? / Є. О. Лодатко // Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології // Вища освіта України: Теоретичний та науково–методичний часопис. У 2-х тт. – Вип 3. – 2011. – Т. 1. – С. 339-344.

32. Макарова, М.М. (2008). Комунікативна гра в молодших класах. Початкова школа, 7, 12-14.

33. Мальцева, Т. (2012). Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа, 3, 40-41.

34. Мамчур Л. І. Розвиток мовної особистості у контексті сучасної шкільної освіти / Л. І. Мамчур // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 2. – С. 291–298.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpu2013_2_40.pdf

35. Мардахаев Л. В. Словник з соціальної педагогіки: Посібник для студентів ВНЗ / Л. В. Мардахаев. – автор – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 368 с.

36. Матвієнко О. В. Моделювання професійної компетентності майбутнього педагога // Школа першого ступеня: теорія і практика : зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди / О. В. Матвієнко. – Переяслав-Хмельницький. – 2006. – Вип. 17- 18. – С. 26-34.

37. Мацько, Л.І. (2003). Риторика: навч. посіб. К.: Вища школа, 311.

38. Михасюк, Т.В. (2011). Комунікативний підхід до організації позакласної мовленнєвої діяльності молодших школярів засобами народознавства. Класний керівник, 6, 6-11.

39. Міщук І. М. Формування готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до педагогічної комунікації: дис.на здоб.наук.ст.канд.пед.наук: 13.00.04 / Інна Михайлівна Міщук. – Черкаси, 2010. – 255 с

40. Мороз О. Психолого-педагогічна модель викладача вищої школи // О. Мороз, В. Юрченко. Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти. – Тернопіль, 2000. – С. 187-189.

41. Москаленко А. М. Розвиток умінь педагогічного спілкування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Москаленко. – К., 2001. – 23 с.

42. Мусатов С. О. Педагогічна комунікація: психологічні витоки та особливості / С. О. Мусатов // Освіта і управління. – 1999. – Т.3. № 3., С. 47-52.
150. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / укладач Н. П. Наволокова. – 2-ге видання. – Х.: Видавнича група «Основа», 2012. – 176 с.

43. Мусатов С. О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико–методологічний аналіз / С. О. Муратов. – К., Рівне, 2003. – 175 с.
44. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : Навч.посібник для вузів / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О.Т. Шпак. – Київ : Книга Пам'яті України, : Просвіта, 2000. – 367 с.
45. Окуневич, Т. (2016). Формування комунікативної компетентності учнів засобами рідної мови. Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки, 2, 123–127.
46. Омельчук, С. (2006). Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. Дивослово, 9, 2-5.
47. Омеляненко, В. Л., Кузьмінський, А. І. (2008). Теорія і методика виховання: навч. посіб. К.: Знання, 415.
48. Осадченко І. І. Дидактичні особливості застосування технологій інтерактивного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи / І. І. Осадченко // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ: мат. Всеукраїнської науково–практичної конференції. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2009. – С. 67-70.
49. Падалка О. С. Педагогічні технології / О. С. Падалка, Нісімчук А. С., І. О. Смолюк, О. Т. Шпак: навч. посібник. – К.: Укр. енциклопедія, 1995. – 253 с
50. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкової школи до гуманістичного виховання учнів : монографія / Д. І. Пащенко. – К. : Науковий світ, 2005. – 370 с.
51. Петрук Г. М. Чинники формування комунікативної компетентності індивіда / Г. М. Петрук // Імідж сучасного педагога. – 2005. – №8 (57) – С. 7-18.
52. Петухова Л. Є. Теоретичні основи підготовки вчителів початкової школи в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища : монографія / Л. Є. Петухова. – Херсон: Айлант, 2007. – 220 с.

53. Пехота О. М. Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті: навчальний посібник / за наук. ред. О. М. Пехоти, Т. В. Тихонової. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 252 с.
54. Пехота О. М. Культура співробітництва: практика групової роботи студентів: навчальний посібник / О. М. Пехота, С. В. Ратовська. – 2-ге вид. Доп та перероб. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 252 с.
55. Пехота О. М. Освітні технології / за ред. О. М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 237 с. 171. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв: Іліон, 2005. – 272 с.
56. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навч. посіб./ О. М. Пехота, В. Д. Будах та ін.; За ред. І. Я. Зязюна, О. М. Пехоти. – К.: Вид. А.С.К., 2003. – 240 с.
57. Пометун, О. І. (2004). Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібник. К.: Видавництво А.С.К., 192.
58. Пономарьова, К. (2009). Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. Початкова освіта, 4, 3–5.
59. Рахімов, О.З. (2001). Роль морального виховання у формуванні особистості. Класний керівник, 6, 12-15.
60. Савченко, О. Я. (1997). Сучасний урок у початкових класах. К.: Магістр, 255.
61. Савченко, О.Я. (2002). Дидактика початкової школи. К.: Абрис, 368.
62. Слесик, К.М. (2001). Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II. 174-178.
63. Слесик, К.М. (2002). Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. КиївЗапоріжжя. Вип. 23. 117-120.

64. Стахів, М. О. (2008). Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. К.: Знання, 245.
65. Степанов, О. М. (2006). Психологічна енциклопедія. К.: Академвидав, 424.
66. Сухомлинський, В. О. (1987). Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: в 5 т. Т. 1. К. : Рад. шк., 209.
67. Сухомлинський, В. О. (1989). Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Т. 3. К., 278.
68. Тернопільська, В.І. (2008). Особливості виявлення соціальнокомунікативної культури молодшими школярами. Наукові записки: зб. наук. статей НПУ ім. М.Драгоманова. К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 196-204.
69. Тернопільська, В.І. (2009). Шляхи виховання соціальнокомунікативної культури молодших школярів. Початкова школа, 10, 9-12.
70. Фіцула, М.М. (2006). Педагогіка: навч. посіник. К.: Академвидав, 560.
71. Хміль, Ф.І. (2004). Ділове спілкування. К.: Академвидав, 280.
72. Чмут, Т.К., Чайка, Г.Л. (2003). Етика ділового спілкування: Навч. посіб. К.: Вікар, 223.
73. Щербан, Т. Д. (2004). Психологія навчального спілкування: навч. посібник. К.: Міленіум, 364.
74. Ягупов, В.В. (2002). Педагогіка: навч. посібник. К.: Либідь, 560.